

บทที่ 6

ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมของจังหวัดเชียงใหม่

ชุดโครงการวิจัย เรื่อง การประยุกต์พระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นงานหัตถกรรมของจังหวัดเชียงใหม่ ได้ดำเนินการศึกษาข้อมูลงานหัตถกรรมช่าง 10 สาขาของจังหวัดเชียงใหม่ รวบรวมเป็นชุดความรู้ เพื่อเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ สรุปได้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาเครื่องเงิน
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบ
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาช่างหนัง
4. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาผ้าทอ
5. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาโลหะ
6. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาไม้แกะสลัก
7. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขากระดาษ
8. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาเครื่องจักสาน
9. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาศิลปะประดิษฐ์
10. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาเครื่องเงิน

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาเครื่องเงิน

งานหัตถกรรมสาขาเครื่องเงินนับเป็นงานหัตถกรรมท้องถิ่นของจังหวัดเชียงใหม่ ที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในรูปแบบประเพณีและแบบร่วมสมัย จากการศึกษา สรุปได้ คือ

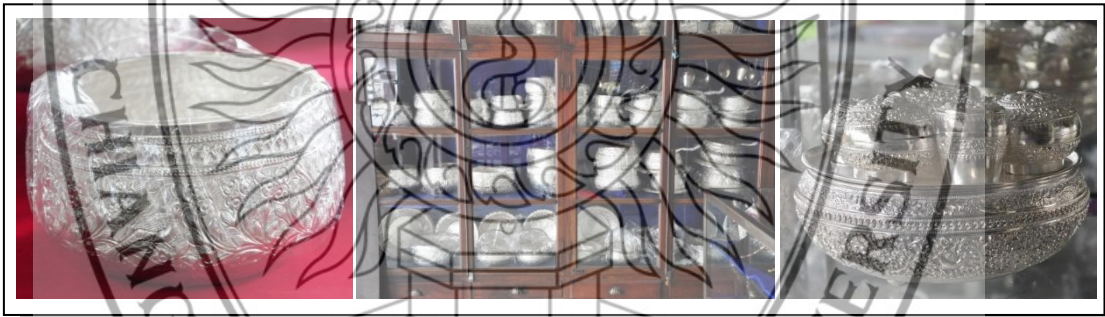
1.1 หัตถกรรมสาขาเครื่องเงิน

งานหัตถกรรมสาขาเครื่องเงินของจังหวัดเชียงใหม่ เริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยพญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 1839 โดยเจราจาของช่างฝีมือจากเมืองพุกาม ได้แก่ ช่างทอง ช่างช้อง ช่างดอง ช่างแต้ม ช่างเหล็ก ช่างเงิน ช่างเงิน ฯลฯ มายังเมืองเชียงใหม่ เพื่อฝึกเป็นอาชีพเสริมให้กับชาวเมืองเชียงใหม่ ช่างเหล่านี้สมัยก่อนนั้นถูกจัดอยู่ในย่านวัวลาย ใกล้กับวัดหมื่นสาร วัดนันทาราม และวัดศรีสุพรรณ รวมถึง บ้านแม่ฮ้อย อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ในงานวิจัยจำนวน 10 ราย ทั้งหมดมีร้าน/สถานประกอบการ/กลุ่ม บนถนนวัวลาย ตำบลหายยา ทั้งหมด เพียงแต่ในบางรายอาจจะมีที่อยู่อาศัยนอกพื้นที่ด้วยเนื่องจากย้ายบ้าน/สมรส/อื่น ๆ

1.2 รูปแบบและลวดลาย เครื่องเงินเชียงใหม่ โดยเฉพาะบริเวณถนนวัวลาย (วัดหมื่นสาร วัดนันทาราม วัดศรีสุพรรณ) เป็นชุมชนช่างเครื่องเงินมาตั้งแต่โบราณ เครื่องเงินที่พบได้บ่อย ได้แก่

แบบประเพณีนิยม ชัน สลึง หรือ ชันดอก (ขันใบใหญ่ลักษณะคล้ายบาตร) พาน เขียนหมาก เป็นต้น มักใช้ในงานพิธีกรรมทางศาสนา และประเพณีสำคัญอื่น ๆ สลึงเงินของบริเวณ ถนนวัวลาย มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือ แกะลายสองด้าน และต่อกลายจากด้านในให้นูนตามโครงร่าง รอบนอกของลายก่อนแล้วตีกลับจากด้านนอกให้เป็นลายละเอียดอีกที และมีลักษณะนูนสูง แต่ก็ไม่สูงมากเท่าเครื่องเงินของพม่า ลักษณะรูปทรงของสลึงเชียงใหม่ นั้นเส้นผ่าศูนย์กลาง ก้นสลึงและปากสลึงไม่ต่างกันมากนัก เกือบเป็นทรงกระบอก ต่างจากขันภาคกลางที่เป็นปากกว้างแต่ก้นแคบ (ทรงมะนาวตัด) ส่วนลวดลาย สลึงพม่านิยมทำลายลึกลับแต่ของเชียงใหม่ไม่ลึกลับเท่าพม่า แต่ก็ลึกกว่าของภาคกลาง (โบราณใช้สลึงเรียบ) **ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ ได้แก่ ลายดอกกระถิน ลายดอกทานตะวัน ลายลับประรด ลายนกยูง ลายดอกหมาก ฯลฯ รวมถึงลวดลายสิบสองนักษัตร**

แบบร่วมสมัย ได้แก่ เครื่องประดับ ของตกแต่งบ้าน ภาชนะเครื่องใช้ ของที่ระลึก ฯลฯ เป็นผลิตภัณฑ์ที่คิดขึ้นมาภายหลังเพื่อปรับ/ประยุกต์ให้เข้ากับสังคมปัจจุบัน โดยเป็นลวดลายแบบร่วมสมัย เช่น ลายสัตว์ ได้แก่ ช้าง ม้า ฯลฯ ลายวิถีชีวิตท้องถิ่น สายหยดน้ำ ลายดอกไม้ต่าง ๆ เป็นต้น

ภาพที่ 6.1 หัตถกรรมเครื่องเงินแบบประเพณี ได้แก่ สลึง พาน และเขียนหมากแบบต่าง ๆ

ภาพที่ 6.2 หัตถกรรมเครื่องเงินแบบร่วมสมัย ได้แก่ เครื่องประดับ และของใช้แบบต่าง ๆ

รูปแบบและลวดลายที่ปรากฏในงานส่วนใหญ่เป็นลวดลายกนกล้านนา มีแบบอย่างเหมือนกนกทางภาคกลางของไทย (งานช่างหลวง) ลวดลวดลายกนกภาคเหนือมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวเรียกว่า “กนกล้านนา” ลวดลายและรูปร่างที่ปรากฏบนงานเครื่องเงินในชุมชนวัวลายสรุปได้ดังนี้

1.2.1 ลวดลาย

ลายที่พบได้บ่อย ได้แก่ ลายสิบสองนักษัตร (ความเชื่อแบบจีน) ทำกันมาตั้งแต่โบราณและทำกันทั่วไปในภูมิภาคแถบนี้เป็นรูปสัตว์ 12 ราศี แต่ลวดลายนี้ที่หมู่บ้านวัวลายต่างจากหมู่บ้านอื่นคือปีนจะเป็นรูปช้างไม่ใช่รูปหมูแบบที่อื่น ลวดลายที่ปรากฏในเครื่องเงิน คือเส้นที่ประกอบเป็นรูปร่างต่าง ๆ ได้แก่

(1) ลายกนกล้านนา มีลวดลายคล้ายภาคกลางแต่จะมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น มีการต่อลายอย่างอ่อนช้อย มีลักษณะเป็นดอกไม้ ใบไม้ มากกว่าเป็นเปลวแบบภาคกลาง ทั้งยังต่อลายออกไปได้เรื่อย ๆ ตามจินตนาการของศิลปิน มีการผูกลายสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างแยบยล ให้ความรู้สึกลายเกี่ยวพันกันหมด กนกภาคกลางมักเป็นเปลวละเอียดแน่น แต่กนกล้านนาขดกลม เช่น กนกชิงหาง นกฟักกูด ถิ่นขดฝักมะขามฯ กนกล้านนามีหางตัวด้อย่างเสรีมาก อาจตัวโค้งงอนมาทางหัวที่ขมวดหรือตัวคดไปในทิศทางตรงกันข้ามก็ได้ แล้วแต่ ความกลมกลื่นของตัวลาย

(2) ลายดอกไม้ ใบไม้ เป็นลวดลายที่มีดัดแปลงจากธรรมชาติ ไม่มีลวดลายกนกปะปน ลวดลายเป็นรูปดอกไม้แตกต่างกันออกไป ลายดอกไม้ที่สำคัญของเชียงใหม่ ได้แก่ ลายดอกกระถิน ดอกกล้วยประดับ ดอกทานตะวัน ลายดอกพิกุล ลายดอกหมาก ฯลฯ

(3) ลายเครือเถา รวมลายถิ่นขด ลายกาบหมาก และลายฟักกูดไว้ด้วยกัน ลายชนิดนี้อาจมีดอกหรือไม่มีดอกเลย เน้นที่ถิ่นและใบ มักใช้เป็นลายประดับตกแต่งบริเวณว่าง

(4) ลายเมฆไหล เป็นลายเฉพาะของล้านนา ได้รับอิทธิพลจีน ใช้ในงานไม้แกะสลัก งานปูนปั้นบ้าง แต่น้อยมาก มีความหมายถึงการอยู่เย็นเป็นสุข ผ่นฟ้าตกต้องตามฤดูกาล และความอุดมสมบูรณ์ ลายเมฆไหลสมัยก่อนไม่มีกนกปน สมัยหลัง ๆ มีปะปนกับลายอื่น ๆ แทบทุกลาย ดังภาพ (ภาพถ่ายจากการลงพื้นที่ในวัดหมื่นสาร และหอศิลป์สุทธจิตโต)

ภาพที่ 6.3 ลายดอกกระถิน สลับกับรูปร่างสัตว์ประจำแต่ละนักษัตร ตามความเชื่อแบบจีน ถือเป็นลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 6.4 ลายดอกไม้ ลายเครือเถา ถูกใช้ประดับอาคารปะปนผสมผสานกับลวดลายอื่น ๆ

ภาพที่ 6.5 ลายเมฆไหล

ที่มา : คลังปัญญาไทย, 2553 : ออนไลน์

ภาพที่ 6.6 ภาพลวดลายเมฆไหล

1.2.1 รูปร่าง

คือ ลวดลายที่เป็นรูป ที่พบเห็นโดยทั่วไปบนชิ้นเงิน ได้แก่

- (1) รูปธรรมชาติและเหมือนจริงต่าง ๆ เช่น ทิวทัศน์ทั่วไป ชาวนาทำนา ไถนา ลายสถานที่ต่าง ๆ ลวดลายความเป็นอยู่ในของในสมัยก่อน สถานที่สำคัญทางศาสนา รวมถึงรูปเหมือนของบุคคลสำคัญต่าง ๆ เป็นต้น
- (2) รูปเทพเจ้า หรือรูปเทพพนม มาจากความเชื่อโบราณแบบฮินดู เช่น พระวิษณุกรรม พระพิฆเนศวร พระสุรัสวดี เทพบุตรเทพธิดาทั่วไป เป็นต้น
- (3) รูปสัตว์หิมพานต์ โดยมักใช้ประกอบ โครงสร้างทางสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา เช่น ประดับตกแต่งประตูหน้าต่างโบสถ์ เป็นต้น นอกจากนั้นลวดลายเหล่านี้ถูกใช้ในงานเครื่องใช้ทั่วไปด้วย
- (4) รูปตัวละครในวรรณคดี / นิทานชาดก รูปตัวละครในวรรณคดีที่นิยมคือ รามเกียรติ์ ได้แก่ รูปพระราม รูปนางสีดา รูปยักษ์ รูปลิง ทั้งเต็มตัว ครึ่งตัวในอิริยาบถต่าง ๆ ฯลฯ หรือภาพเหตุการณ์ตอนใดตอนหนึ่งทั้งตอน

ภาพที่ 6.7 รูปเหมือนจริง ภาพที่ 6.8 รูปเทพเจ้า ภาพที่ 6.9 รูปสัตว์หิมพานต์ ภาพที่ 6.10 รูปตัวละคร

สรุปได้ว่า ลวดลายที่ใช้คือรูปร่างที่เป็นองค์ประกอบหลักของภาพและลวดลายที่เป็นองค์ประกอบในการตกแต่งชิ้นงานให้สวยงามและอ่อนช้อยตามแบบฉบับลวดลายกนกล้านนา โดยในงานชิ้นหนึ่ง ๆ มักประกอบด้วยภาพหรือตัวละครที่เป็นจุดเด่นและลวดลายหลายลายผสมกันไป มิสามารถแยกออกเป็นส่วนตัวส่วนหนึ่งได้ เพราะถือว่าทั้งหมดเป็นองค์ประกอบที่นำมาสร้างสรรค์ชิ้นงานศิลปกรรมและหัตถกรรม

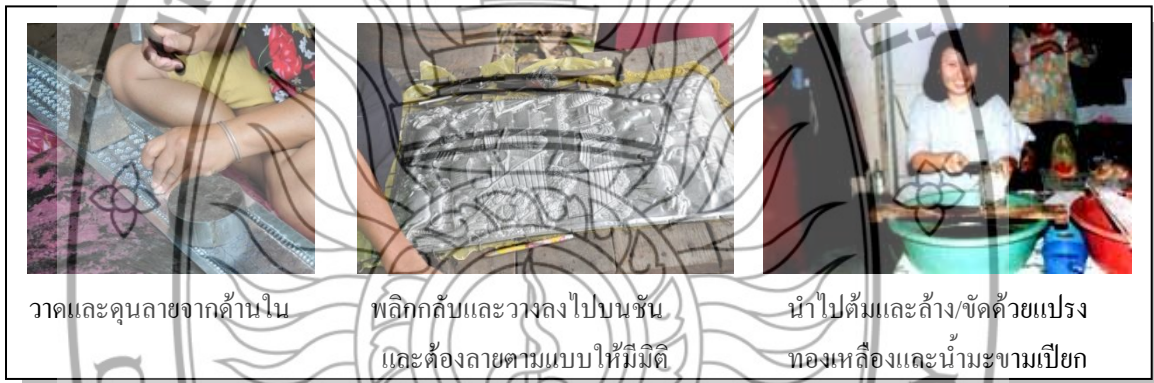
1.3 วิธีการผลิต

ขั้นตอนการผลิตของผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ใช้กรรมวิธีที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม วัสดุ อุปกรณ์ที่สำคัญ ได้แก่ อุปกรณ์ในการใช้ทุบตี ค้อนเหล็ก หลายขนาด/ชนิด แทนเหล็กหรือแผ่นไม้ใช้รองตี อุปกรณ์การขัด แปรงทองเหลือง ฝอยขัดหม้อมะขามเปียก หินขัด หรือกาวีสำหรับขัดมัน น้ำ/สีสำหรับอุดรอยร้าว อุปกรณ์แกะลาย แทนที่สลักลายทำด้วยชันผสมด้วยน้ำมันหมู ค้อน ลิ่ม หรือสิ่ว เป็นอุปกรณ์การทำลวดลาย และอุปกรณ์อื่น ๆ ได้แก่ คีม ตะไบ รางเท เบ้าหลอม เครื่องรีดเงิน แป้นดึงเงิน กระจาดไฟฟ้า ฉันทัน น้ำประสานเงิน เป็นต้น

ภาพที่ 6.11 วัสดุ อุปกรณ์ที่สำคัญในการผลิต และคุณลายเครื่องเงิน ได้แก่ ค้อน สิวแบบต่าง ๆ เบ้าหลอม ฯลฯ

ขั้นตอนการผลิตที่เป็นเอกลักษณ์ของเครื่องเงินวัวลาย คือการคั่วให้เป็นรูปร่างนูนขึ้น อธิบายได้ คือ (1) วาดลายลงบนแผ่นเงิน (2) ตอกลายจากด้านในให้นูนออกมา (3) เอาชิ้นงานวางลงไปบนชัน แต่งลวดลายภายนอกให้สวยงามด้วยเครื่องมือชนิดต่างๆให้เหมาะสมกับลายนั้น (4) เอาชิ้นออกจากชันเงินโดยการลนไฟ (5) ขัดผิวด้วยกระดาษทรายให้ผิวเนื้อเรียบ (6) นำชิ้นงานที่เสร็จแล้วไปต้มด้วยน้ำกรดผสมกำมะถัน ประมาณ 30 นาที ให้อุณหภูมิที่สูงมาก ถ้าอุณหภูมิไม่สูง วัตถุที่ต้มจะไม่ขาว (7) ขัดชิ้นเงินในน้ำสะอาดด้วยแปรงทองเหลือง จะใช้ผงซักฟอกกับน้ำมะขามเปียก หรือผงหินขัดก็ได้ ชิ้นเงินจะขาวเป็นเงางาม ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสำหรับการดูแลในผลิตภัณฑ์ทุกชนิด ที่ใช้วิธีการคล้ายคลึงกัน อาจมีความแตกต่างกันบ้างในบางผลิตภัณฑ์ หรือความยากง่าย และลวดลายเท่านั้น อธิบายได้ดังภาพ 6.12

ภาพที่ 6.12 ขั้นตอนในการผลิต และดูแลเครื่องเงิน

ด้านแรงงาน แบ่งเป็นสองประเภทได้แก่ (1) การใช้แรงงานจากสมาชิกภายในกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเชียงใหม่ศิลป์ กลุ่มเครื่องเงินบ้านวัวลาย (วัดหมื่นสาร) ที่สมาชิกเป็นผู้ผลิตชิ้นงานและได้รับค่าแรงตามจำนวน ขนาด และรูปแบบของชิ้นงาน (2) ลูกจ้าง / แรงงานที่จ้างเป็นรายวัน และรายเดือน ได้แก่ ร้านทองยนต์ เป็นต้น

คู่แข่งที่สำคัญของตลาดเครื่องเงินเชียงใหม่ ระดับคู่แข่งชั้นรายใหญ่ ได้แก่ จังหวัดน่าน ลำพูน และเครื่องเงินกลุ่มชนเผ่า และต่างประเทศได้แก่ ประเทศจีน อินเดีย และเวียดนาม ซึ่งมีความได้เปรียบในเรื่องของต้นทุนแรงงานที่ถูกกว่า แต่เครื่องเงินของเชียงใหม่โดยเฉพาะถนนวัวลายจะมีเอกลักษณ์และความวิจิตรบรรจงมากกว่าคู่แข่งชั้นทุกราย ถือเป็นจุดแข็งของผู้ประกอบการ

1.4 วัตถุประสงค์

ผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง และกลุ่มอื่น ๆ ได้วัตถุประสงค์มาโดยการซื้อเมล็ดเงินจากร้านทองช้างดาว (ตลาดวโรรส) ซึ่งเป็นพ่อค้าคนกลางรายสำคัญในจังหวัดเชียงใหม่ ที่รับเมล็ดเงินมา

จากแหล่งผลิต (นำเข้ามาจากประเทศไต้หวัน ฮองกง) และนำมาจำหน่ายต่อไปให้กับผู้ประกอบการรายย่อยในเชียงใหม่ (ราคาของเม็ดเงินจะขึ้นอยู่กับราคาทองคำ หากราคาทองคำมีราคาสูงขึ้นราคาเม็ดเงินก็จะสูงขึ้นเช่นกัน) เงินบางส่วนจะได้มาจากการนำชิ้นเงินหรือเครื่องเงินโบราณที่ชำรุดมาหลอมและคุณลายขึ้นมาใหม่ ส่วนชั้น / ครั้ง / จี๋หยา เป็นขางไม้ที่หายากในปัจจุบันต้องพึ่งพาการนำเข้าส่วนมากจะนำเข้ามาจากพม่า

ภาพที่ 6.13 เงิน เม็ดเงิน วัตถุโบราณสำคัญในการผลิตเครื่องเงิน

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบ

หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบเป็นงานหัตถกรรมท้องถิ่นจังหวัดเชียงใหม่ที่พบเห็นได้ทั่วไป จากการศึกษารูปได้ คือ

2.1 หัตถกรรมสาขาเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบ

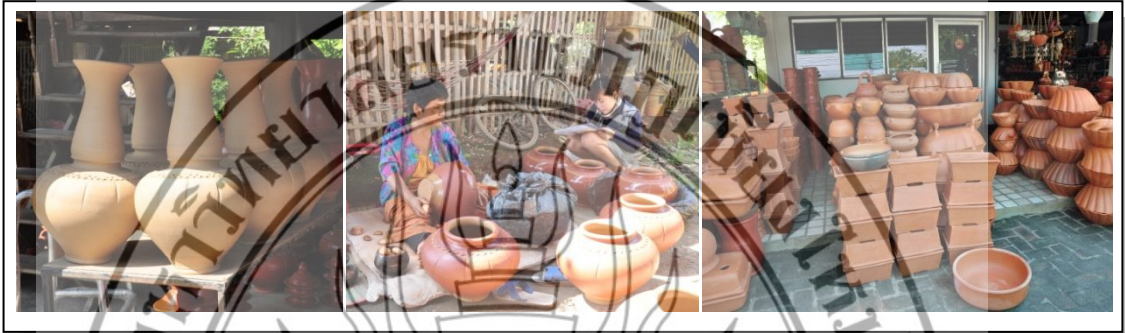
หัตถกรรมสาขาเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบของจังหวัดเชียงใหม่แบ่งพื้นที่การทำงานหัตถกรรมในพื้นที่เป้าหมายออกเป็นสามส่วนดังนี้ พื้นที่อำเภอหางดง ได้แก่ เครื่องปั้นดินเผาบ้านป่าตาล เครื่องปั้นดินเผาตำบลหารแก้ว เครื่องปั้นดินเผาบ้านเหมืองกุง (แบบไม่เคลือบ) อำเภอสันกำแพง ได้แก่ เครื่องเคลือบศิลาดล (เครื่องปั้นที่มีการเคลือบ) และอำเภอสันทราย ได้แก่ กลุ่มเตาเผาสันทราย (แบบเคลือบและไม่เคลือบ)

2.2 รูปแบบผลิตภัณฑ์และลวดลาย

เครื่องปั้นดินเผาของเชียงใหม่ของกลุ่มผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่างที่พบได้บ่อยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

2.2.1 เครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดา (Terracotta or Earthenware) ผลิตภัณฑ์ชนิดนี้มีผู้ประกอบการผลิต ได้แก่ เครื่องปั้นดินเผาตำบลหารแก้ว กลุ่มบ้านตุ๊กตา ป่าสงวน กลุ่มต้าหงส์ ตุ๊กตาดินเผา ป่าบัวแก้ว ศรีจันทร์ กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาเหมืองกุง (จุจิตรา) กลุ่มตบปั้นดินเผา ประติมากรรมเครื่องปั้นดินเผา (ถวิล) และกลุ่มเตาเผาสันทราย มีลักษณะเป็นเนื้อดินไม่มีการ

เคลือบ หรือลวดลาย นอกจากการทำลวดลายด้วยการเจาะ ชูด ขีด ที่ชิ้นงาน (การสลัก) สีผลิตภัณฑ์จะเป็น สีธรรมชาติ ถ้าเป็นสี ก็จะเป็นการลงสีก่อนหรือหลังจากที่เผา ผลิตภัณฑ์ในกลุ่มนี้ได้แก่ แจกัน คนโท (น้ำตั้น) กระจ่างดินไม้ ของประดับตกแต่งสวน ตกแต่งอาคาร ฯลฯ ดังตัวอย่างภาพที่ 6.14

ภาพที่ 6.14 น้ำตั้น (คนโท) ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาเอกลักษณ์ของบ้านเมืองลุง

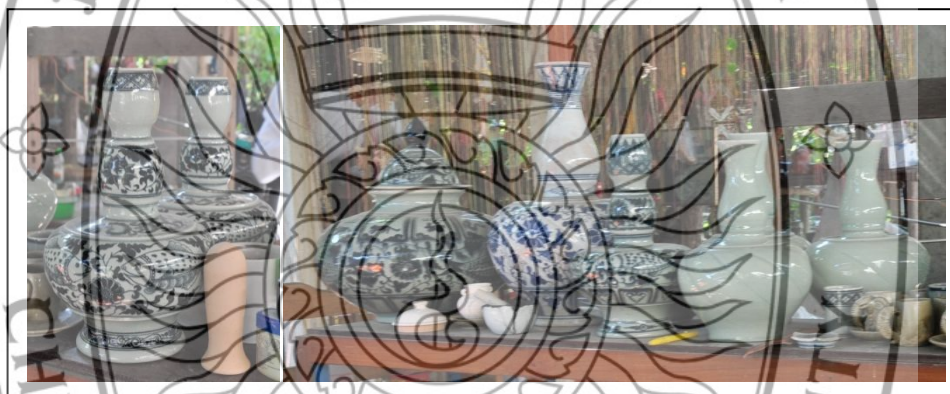

ภาพที่ 6.15 เครื่องปั้นรูปทรงอิสระ/เรื่องราวในวรรณคดี/ความเชื่อ ของกลุ่มเตาเผาสันทราย

ภาพที่ 6.16 ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาของกลุ่มบ้านป่าตาลและสันผักหวาน แบบร่วมสมัย มีลักษณะเป็นผลิตภัณฑ์งานตกแต่งสถานที่ ตกแต่งสวน

2.2.1 เครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่ง (Stoneware) เป็นเครื่องปั้นดินเผาที่มีการเคลือบ เช่น เคลือบสีเขียว แบบเซลาดอน เคลือบสีขาว เคลือบสีเขียวขุ่น เคลือบสีน้ำตาล เป็นต้น จะเผาด้วยไฟ ในอุณหภูมิระหว่าง 1,180 - 1,280 องศาเซลเซียส ผู้ประกอบการกลุ่มนี้ ได้แก่ กลุ่มเรียงดินเซรามิก กลุ่มเตาเผาสันทราย และกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาเคลือบสีลาดล ซึ่งงานจะมีลักษณะผิวเรียบ แวววาว มีลวดลายงดงามจากการวาดลวดลาย รวมถึงลวดลายแตกที่เกิดเทคนิคในการเคลือบและเผา เป็นต้น มีสีสันทาสวยงาม เช่น สีเขียว สีฟ้า โดยเฉพาะของกลุ่มเตาเผาสันทรายจะเน้นที่ลวดลายและรูปทรง ทั้งแบบประเพณีและร่วมสมัย มักลวดลายเป็นรูปแบบอิทธิพลเครื่องเคลือบจีน/ญี่ปุ่น และนำมาผสมผสานกับลวดลายกนกล้าน เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีราคาสูงกว่าประเภทแรก ผลิตภัณฑ์ประเภทนี้ ได้แก่ คนโท (น้ำดื่ม) พาน กระถาง จาน ชาม เครื่องใช้บนโต๊ะอาหาร และของตกแต่งบ้าน ฯลฯ ดังภาพที่ 6.17

ภาพที่ 6.17 เครื่องเคลือบเน้นการเขียนลวดลาย/รูปทรง ของกลุ่มเตาเผาสันทราย

2.3 วิธีการผลิต

แรงงาน ผู้ประกอบการส่วนใหญ่ใช้แรงงานที่เป็นสมาชิก ไม่ว่าจะเป็นสมาชิกในหมู่บ้าน และสมาชิกในครอบครัว ได้แก่ กลุ่มบ้านป่าตาล กลุ่มบ้านเหมืองกุง กลุ่มบ้านสันผักหวาน และกลุ่มเตาเผาสันทราย นอกเหนือจากนั้น กลุ่มเรียงดินเซรามิกส์และกลุ่มเครื่องเคลือบสีลาดล รวมไปถึงกลุ่มผู้ประกอบการรายใหญ่ในบ้านเหมืองกุงบางราย มีการจ้างแรงงานในการผลิต โดยได้รับค่าจ้างรายวันและรายเดือน

ขั้นตอนการขึ้นรูป เป็น 2 ประเภท ได้แก่ การขึ้นรูปด้วยมือ (แป้นมือ ใช้มือหมุน) คิดค้น โดยชาวบ้านเพื่อใช้ในการขึ้นรูปผลิตภัณฑ์และทดแทนเครื่องจักรที่มีราคาสูง ผู้ประกอบการที่ผลิตด้วยวิธีนี้ คือ บ้านป่าตาล บ้านเหมืองกุง บ้านสันผักหวาน กลุ่มเตาเผาสันทราย และ การขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน (ใช้เครื่องจักร) ผู้ประกอบการที่ใช้วิธีการขึ้นรูปแบบนี้ ได้แก่ กลุ่มเรียงดินเซรามิกส์

และกลุ่มเครื่องเคลือบศิลาดล รวมถึงกลุ่มบ้านหมืองกงด้วย (บางรายที่ เป็นผู้ประกอบการรายใหญ่)
ลักษณะดังภาพที่ 6.18 – 6.19

ภาพที่ 6.18 ขึ้นรูปด้วยเป็นมือ (ใช้มือหมุน) ภาพที่ 6.19 ขึ้นรูปด้วยเป็นหมุน (มอเตอร์)

การลงสี เขียนลาย สลักลาย จัดเงา นับเป็นการตกแต่งลวดลายบนชิ้นงาน กล่าวได้คือ ผู้ประกอบการส่วนใหญ่จะมีการลงสีและเขียนลวดลายผลิตภัณฑ์เกือบทั้งหมดทุกกลุ่ม ทั้งก่อน และหลังการเผา การเขียนสีก่อนการเผาผลงานที่ออกมาจะมีลักษณะสีที่อยู่ในเนื้อเดียวกับดิน หรือได้เคลือบ ส่วนลงสีหลังจากเผาแล้วนั้นจะมีลักษณะสีจะอยู่บนผิวงานของชิ้นงาน การสลักลาย คือ การควักเนื้อดินออกให้เป็นลวดลายด้วยเครื่องมือก่อนนำไปเผา (ก่อนดินแห้ง) กลุ่มที่ทำงาน ประเภทนี้ได้แก่ กลุ่มบ้านป่าตาล บ้านหมืองกง และกลุ่มเตาเผาตันทราย การลงสีทั้งสองแบบจะมี ลักษณะและรูปแบบที่แตกต่างกันตามความต้องการของผู้บริโภค และรสนิยม ส่วนการจัดเงานั้น เป็นเทคนิคเพิ่มเพิ่มความแวววาวของชิ้นงานหลังจากเผาแล้ว โดยไม่ต้องเคลือบแต่ใช้หินชุบน้ำมัน จัดผิวชิ้นงานหลังจากเผาและเย็นแล้ว ถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มดินเผา บ้านหมืองกง ชิ้นงานจะมีลักษณะแวววาว คล้ายการเคลือบด้วยสารเคมี ดังภาพที่ 6.20 – 21

ภาพที่ 6.20 การเขียนสีจริงก่อนนำไปเผา

ภาพที่ 6.21 การเขียนสีหลังจากเผาแล้ว

ภาพที่ 6.22 การจัดเผาด้วยหินและน้ำมันภูมิปัญญาท้องถิ่นของหมู่บ้านเมืองกุ้ง
โดยกลุ่มผู้ประกอบการหลายรายนำวิธีนี้มาใช้เพื่อเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์

เตาเผา / ขั้นตอนการเผา คือ ขั้นตอนการเพิ่มความแข็งแกร่งของผลิตภัณฑ์ที่ทำจากดิน
ด้วยกรรมวิธีการเผา ในระดับอุณหภูมิต่าง ๆ แบ่งออกเป็นวิธีการเผา 2 วิธี คือ แบบแรก คือ เตาเผา
โดยใช้เชื้อเพลิงจากธรรมชาติ (ฟืน หรือ ถ่าน ฯลฯ) กลุ่มที่ใช้วิธีการเผาแบบนี้ได้แก่ บ้านป่าตาล
บ้านเมืองกุ้ง บ้านสันผักหวาน แบบที่สองได้แก่ เตาแก๊ส มีกลุ่มที่ใช้ คือ กลุ่มเตาเผาสันทราย
กลุ่มเรียงดินเซรามิกส์ และกลุ่มเครื่องเคลือบสีลาดล เตาเผาที่มีลักษณะดังภาพที่ 6.23 - 24

ภาพที่ 6.23 เตาเผาแบบใช้ถ่าน ฟืน ของหมู่บ้านเมืองกุ้ง

ภาพที่ 6.24 เตาเผาแบบใช้แก๊ส ของกลุ่มเตาเผาสันทราย

2.4 วัสดุดิบ

วัสดุดิบที่ใช้ผู้ประกอบการทั้งหมดเลือกใช้วัสดุดิบในท้องถิ่นเป็นอันดับแรก หากวัสดุดิบมีไม่เพียงพอในการผลิตตามใบสั่งซื้อ จึงจะจัดหาวัสดุดิบจากภายนอกท้องถิ่น เช่น ดิน / ดินขาว / ดินสำเร็จรูป จากจังหวัดลำปาง ส่วนสารเคมีที่ใช้เคลือบ หรือสีสำหรับเขียนลายจะซื้อจากพ่อค้าคนกลางในจังหวัดเชียงใหม่ / กรุงเทพฯ ส่วนเชื้อเพลิง (ฟืน เศษไม้) ได้มาจากในท้องถิ่น หากไม่พอถึงจะสั่งซื้อจากแหล่งอื่น ๆ

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาช่างหนัง

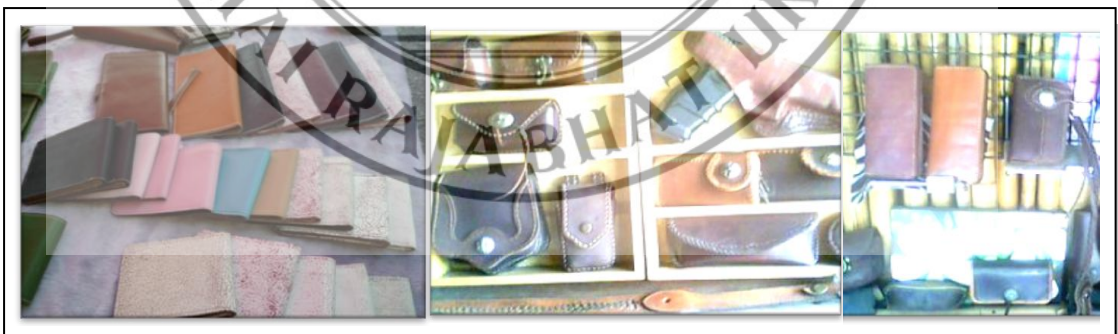
งานหนังเป็นหัตถกรรมท้องถิ่นอีกประเภทที่พบเห็นได้ทั่วไป จากการศึกษาสรุปได้ดังนี้

3.1 หัตถกรรมสาขาช่างหนัง

ผลิตภัณฑ์เครื่องหนังของจังหวัดเชียงใหม่ ที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในงานวิจัย จากจำนวนทั้งหมด 17 กลุ่ม ส่วนมากเป็นผู้ประกอบการรายย่อยที่ผลิตผลิตภัณฑ์ของใช้สำหรับผู้บริโภค ได้แก่ รองเท้า กระเป๋า สมุดบันทึก กระเป๋ามือถือ รองเท้า ของที่ระลึก ของตกแต่งบ้าน ฯลฯ

3.2 รูปแบบผลิตภัณฑ์และตลาด

ผลิตภัณฑ์งานหัตถกรรมช่างหนังแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ แบบแรก ผลิตภัณฑ์ที่ทำด้วยหนังแท้ เช่น หนังวัว หนังหมู หนังจระเข้ เป็นต้น กลุ่มตัวอย่างในประเภทนี้ ได้แก่ คุณทศพร ภูมิภักดิ์ คุณอดมศิลป์ ชันทะพันธ์ คุณวีระชัย ปัญญาภากุล คุณกัญยานี อินทรสรณ์ คุณชยอร ชรรมาวารานุกุลด์ เป็นต้น แบบที่สอง ผลิตภัณฑ์จากหนังเทียม ผลิตจากหนังเทียม (PVC คือหนังเทียมไม่มีรอยย่นเวลาพับ / PU หนังเทียมที่ดูคล้ายหนังแท้มาก จะมีรอยย่นคล้ายหนังแท้) ผู้ประกอบการในกลุ่มนี้ ได้แก่ คุณอ้อย คุ่มพ่อง (SP/กลุ่มสนป่าข่อยพองน้ำ หนังเทียม) ลักษณะผลิตภัณฑ์ดังภาพที่ 6.25 - 26

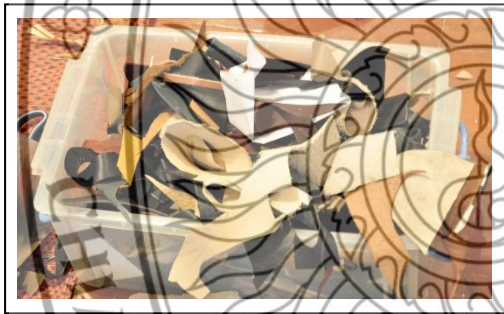
ภาพที่ 6.25 ผลิตภัณฑ์หนังแท้ เช่น สมุดบันทึก กระเป๋าต่าง ๆ กระเป๋าใส่โทรศัพท์ ของกลุ่มตัวอย่างโดยใช้วัสดุดิบจากหนังสัตว์ประเภทต่าง ๆ

ภาพที่ 6.26 ผลิตภัณฑ์หนังเทียมของกลุ่มสินค้าช้อย ฟองน้ำ หนังเทียม

3.3 วิธีการผลิต

วัสดุที่สำคัญ ได้แก่ หนังสัตว์ และหนังเทียม ส่วนอุปกรณ์ที่สำคัญในการผลิต ได้แก่ เข็มขอหรือเข็มชัก กรรไกรตัดหนัง คัตเตอร์ เข็มสอย มีดเจียน หินรองเจียน เข็มงอ ค้อน คีม เหล็กเจาะ เหล็กตามขา มอเตอร์ จักรเย็บหนัง กาวกระดากทราย ด้าย ด้ายชุบเทียน ฯลฯ

ภาพที่ 6.27 หนังสัตว์ (หนังแท้)

ภาพที่ 6.28 หนังเทียม (PVC/PU)

ขั้นตอนการผลิต ของผลิตภัณฑ์หนังทุกชนิดจะมีขั้นตอนคล้าย ๆ กัน เริ่มจากการร่างแบบ และวาดลงบนชิ้นงาน จากนั้นตัดแต่งตามแบบ แล้วจึงนำไปยึดกับส่วนประกอบอื่น ๆ ด้วยวิธีการติดกาว เข็บ เป็นต้น จากนั้นเก็บรายละเอียดปลีกย่อยให้สวยงาม ส่วนลวดลายบนผิวหน้า จะต้องทำก่อนการวาดแบบ ผู้ประกอบการจะข้อมสีและคุณลายก่อนเสมอ

3.4 วัตถุดิบ

ผู้ประกอบการส่วนใหญ่ให้วัตถุดิบที่เป็นหนังทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ (เศษหนัง และชิ้นหนัง) ที่ได้มาจากร้านค้าในจังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดใกล้เคียงรวมถึงสั่งซื้อจากกรุงเทพฯ ส่วนหนังเทียม (PVC/PU) ได้มาจากพ่อค้าคนกลางในจังหวัดเชียงใหม่ รวมไปถึงสั่งหนังเทียมจากกรุงเทพฯ เช่นกัน วัสดุอุปกรณ์ประกอบอื่น ๆ รวมถึงวัสดุตกแต่งชิ้นงานอื่น ๆ เช่น กระจุก เข็มเย็บหนัง ด้าย ฯลฯ หาซื้อได้จากในภาคเหนือ แหล่งค้าส่งสินค้าที่สำคัญในเชียงใหม่เช่นเดียวกัน

4. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาผ้าทอ

ผ้าทอ หรือ งานหัตถกรรมชนิดหนึ่งเพื่อนำมาใช้ทำเครื่องนุ่งห่มของคนในทุกยุคทุกสมัย ในงานผ้าทอจะปรากฏลวดลาย สี และเส้น ที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น โดยเฉพาะผ้าทอในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ก็เป็นแหล่งทอผ้าที่สำคัญอีกแหล่งเช่นกัน จากการศึกษาสรุปได้ดังนี้

4.1 หัตถกรรมสาขาผ้าทอ

ผ้าทอ เป็นหัตถกรรมพื้นบ้านที่สืบทอดกันมาอย่างแพร่หลาย จากรุ่นสู่รุ่น และมีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ ซึ่งในอดีตการทอผ้า ส่วนใหญ่จะทำการผลิต เพื่อการใช้สอยภายในครัวเรือน และหากเหลือจากการใช้สอยก็นำไปขาย ซึ่งแตกต่างจากปัจจุบันการทอผ้าส่วนใหญ่เป็นการผลิต เพื่อการขาย เป็นอาชีพสร้างรายได้ให้กับครอบครัว หรือชุมชน ซึ่งผ้าทอหรือผลิตภัณฑ์ผ้าในแต่ละท้องถิ่นจะมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับสภาพภูมิศาสตร์ รูปแบบลวดลาย เอกลักษณ์ วัตถุประสงค์ วัฒนธรรม ประเพณีที่สืบทอดมาจากต้นกำเนิด สำหรับจังหวัดเชียงใหม่ ถือเป็นแหล่งที่มีชื่อเสียงในด้านฝีมือการทอผ้าเมืองเหนือที่สำคัญแหล่งหนึ่ง โดยแหล่งทอผ้าพื้นเมืองที่สำคัญได้แก่ อ.เมือง อ.สันกำแพง อ.สันทราย อ.ดอยสะเก็ด อ.จอมทอง อ.แม่ริม อ.ฮอด และ อ.แม่แจ่ม

สำหรับจังหวัดเชียงใหม่ ผ้าหรือผลิตภัณฑ์ผ้าส่วนใหญ่จะเป็นผ้าพื้น ไม่มีลวดลายหรือเป็นลายง่าย ๆ เช่น ลายตาราง ส่วนการทอผ้าที่มีลวดลายสวยงามส่วนใหญ่เป็นลายเฉพาะของกลุ่มคน เช่น ลายน้าไหล ของไทลื้อ ชินลัวะ ชินยาง เป็นต้น ทำให้ผ้าทอของเชียงใหม่มีหลากหลาย จนยากจะกำหนดว่าผ้าแบบใดลายใดเป็นเอกลักษณ์ที่แท้จริงของเชียงใหม่ ปัจจุบันผ้าทอเชียงใหม่ที่เป็นที่นิยมมีอยู่หลายแห่ง คือ ดินจกแม่แจ่ม ผ้าทอบ้านไร่ไผ่งาม ผ้าไหมสันกำแพง เป็นต้น

หัตถกรรมสาขาผ้าทอของจังหวัดเชียงใหม่ แบ่งพื้นที่งานหัตถกรรมในพื้นที่เป้าหมาย ออกเป็นส่วนดังนี้ พื้นที่อำเภอหางดง ได้แก่ กลุ่มตัดเย็บผ้าหม้อฮ่อม อำเภอสันกำแพง ได้แก่ กลุ่มทอผ้าบ้านสันกำแพง วิทยาลัยชุมชนกลุ่มเย็บผ้าแม่บ้านเกษตรกรบ้านแม่ตาด กลุ่มตัดเย็บผ้าฝ้ายสำเร็จรูป อำเภอสันทราย ได้แก่ ผู้ประกอบการรายเดี่ยว กลุ่มทอผ้าบ้านท่ายาว อำเภอเมือง ได้แก่ ผู้ประกอบการรายเดี่ยว กลุ่มขนทอผ้าฝ้าย และกลุ่มเชียงใหม่แบรนด์

ผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ได้มีการผลิตงานผ้าทอ เพื่อเป็นของฝากของที่ระลึก ของใช้ ของตกแต่ง และเพื่อนำไปสวมใส่ ผลิตภัณฑ์ที่ทำการผลิตส่วนใหญ่ ได้แก่ เสื้อ กระโปรง กางเกง กระเป๋า ผ้าคลุมเตียง ผ้าถุงปักมือ ผ้าขาวม้า เป็นต้น

4.2 รูปแบบผลิตภัณฑ์และลวดลาย

ผลิตภัณฑ์งานหัตถกรรมผ้า หรือการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผ้าทอมือ แบ่งตามเทคนิคการสร้างสรรคัลวดลายงานเป็นประเภท ดังนี้ (1) ลวดลายดั้งเดิมที่ได้มาจากการทอผ้า (2) ลวดลาย

ที่เกิดขึ้นจากการพันท์ การพิมพ์ การวาด (3) ลวดลายที่เกิดจากการปักด้วยด้าย/วัสดุอื่น ๆ รวมไปถึง การต่อผ้า (เศษผ้าต่อกันเป็นชิ้นใหญ่) ลักษณะดังภาพที่ 6.29

ภาพที่ 6.29 ลวดลายจากการตัดต่อ และทอ ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มคุณวิญญากร แวนทอง และคุณจุรีย์ เดชยิ่ง

ภาพที่ 6.30 ลวดลายผ้าจากการปัก ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มทอผ้าบ้านสันกำแพงปลา และคุณจุรีย์ เดชยิ่ง

ภาพที่ 6.31 ลวดลายจากการเขียนเทียน (บาติก) ผลิตภัณฑ์ของคุณปวีณวีรดา กันมะโน

4.3 วิธีการผลิต

ผลิตภัณฑ์งานหัตถกรรมผ้าทอแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ แบบแรก ผลิตภัณฑ์ที่ทำผ้าฝ้ายทอมือ กลุ่มตัวอย่างในประเภทนี้ได้แก่ กลุ่มผลิตผ้าฝ้าย และกลุ่มทอผ้าบ้านสันกำแพงปลา แบบที่สอง ผลิตภัณฑ์จากผ้าสำเร็จรูป (ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าหม้อฮ่อม) ผู้ประกอบการในกลุ่มนี้ได้แก่ กลุ่มเชียงใหม่แบรนด์ กลุ่มชุมชนทอผ้าฝ้าย กลุ่มตัดเย็บผ้าหม้อฮ่อม กลุ่มทอผ้าบ้านท่ายาว วิสาหกิจชุมชนกลุ่มเย็บผ้าแม่บ้านเกษตรกรบ้านแม่ตาด และกลุ่มตัดเย็บผ้าฝ้ายสำเร็จรูป อุปกรณ์ที่สำคัญในการผลิต ได้แก่ กรรไกร กี่ทอผ้า ด้ายสีต่าง ๆ เข็มสอย จักรเย็บผ้า กัตเตอร์ ฯลฯ

ขั้นตอนการผลิตผ้าทอจะมีขั้นตอนคล้าย ๆ กัน ซึ่งขั้นตอนในการผลิตผ้าฝ้ายนั้น จะเริ่มด้วยการเตรียมฝ้าย การหีบฝ้าย การดัดฝ้าย การปั่นฝ้าย การย้อม การทอผ้า การตัดเย็บ ส่วนขั้นตอนของการผลิตผ้าทอโดยใช้ผ้าสำเร็จรูปนั้น เริ่มจากการร่างแบบ ฟอกสีหรือย้อมสีผ้า และวาดแบบลงบนชิ้นผ้า จากนั้นจึงทำการตัดเย็บและเก็บรายละเอียดปลีกย่อยให้สวยงาม

4.4 วัตถุคืบ

ผู้ประกอบการส่วนใหญ่ใช้วัตถุคืบที่เป็นผ้าฝ้าย และผ้าสำเร็จรูปที่ได้มาจากภายในชุมชน และร้านค้าในจังหวัดเชียงใหม่ ส่วนวัสดุอุปกรณ์ประกอบอื่น ๆ รวมถึงวัสดุตกแต่งชิ้นงานหาซื้อได้ที่ตัวเมืองเชียงใหม่ (ตลาดวโรรส) เช่นเดียวกัน

5. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขางานโลหะ

งานหัตถกรรมโลหะนับเป็นงานหัตถกรรมท้องถิ่นที่พบเห็นได้ทั่วไป จากการศึกษา สรุปได้ คือ

5.1 หัตถกรรมโลหะ

หัตถกรรมโลหะ ถือเป็นงานหัตถกรรมประจำจังหวัดเชียงใหม่ มีการทำกระจายกันอยู่ในอำเภอหางดง อำเภอสันกำแพง อำเภอสันทรายและมากที่สุดในอำเภอเมือง บริเวณหมู่บ้านวัวลาย งานหัตถกรรมโลหะเก่าแก่ที่สำคัญ คือ การดูแลตกแต่งชิ้น เป็นเครื่องใช้ในงานประเพณีต่าง ๆ เช่น วันสงกรานต์ รดน้ำดำหัว สรงน้ำพระ เป็นต้น ผู้สืบสานหัตถกรรมโลหะเรียกว่า “สล่าต้องสลุง” จะเห็นได้ว่า งานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ถูกสืบสานต่อมาจากบรรพบุรุษผ่านจ้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน มีทั้งแบบดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ และประยุกต์ให้เป็นพานิชย์ศิลป์มากขึ้น ประยุกต์ให้มีความร่วมสมัย เพื่อจำหน่ายเป็นของใช้ ของที่ระลึก เช่น ของตกแต่งบ้าน พวงกุญแจคุณลายโลหะ ภาพคุณลายโลหะตกแต่งหีบใส่ของ ก่องใส่เครื่องประดับ ภาพคุณลายขนาดใหญ่เพื่อตกแต่งสถานที่อาคาร เช่น โรงแรม หอศิลป์วัฒนธรรม ศูนย์ประชุม เป็นต้น

5.2 รูปแบบและสวดลาย

งานโลหะเชียงใหม่ โดยเฉพาะถนนวัวลาย (วัดหมื่นสาร วัดนันทาราม วัดศรีสุพรรณ วัดโลกโมฬี) เป็นชุมชนช่างเครื่องเงินและคุณโลหะมาตั้งแต่โบราณ คุณโลหะที่พบได้บ่อย ได้แก่ แบบร่วมสมัย ได้แก่ เครื่องประดับ ของตกแต่งบ้าน ภาชนะเครื่องใช้ ของที่ระลึก ฯลฯ เป็นผลิตภัณฑ์ที่คิดขึ้นมาภายหลังเพื่อปรับ/ประยุกต์ให้เข้ากับสังคมปัจจุบัน โดยเป็นลวดลายแบบร่วมสมัย เช่น ลายสัตว์ ได้แก่ ช้าง ม้า ลายวิถีชีวิตท้องถิ่น สายหยดน้ำ ลายดอกไม้ต่าง ๆ

ภาพที่ 6.32 สล่างานโลหะ ในขณะที่ปฏิบัติงานคุณลวดลาย

รูปแบบและลวดลายที่ปรากฏในงานส่วนใหญ่เป็นลวดลายสัตว์ต่าง ๆ ลายวิถีชีวิต ท้องถิ่น มีแบบอย่างมาจากภูมิปัญญาล้านนาของไทย ทางภาคเหนือมีเอกลักษณ์ เฉพาะตัว แต่ลวดลายและรูปร่างที่ปรากฏบนงานโลหะในวัดโลกโมฬี สรุปลงได้ดังนี้

5.2.1 ลวดลาย

ลายที่พบได้บ่อย ได้แก่ รูปร่างสัตว์ต่าง ๆ วิถีชีวิตท้องถิ่น พระพิฆเนศ ลวดลายที่ปรากฏในงานโลหะ คือ เส้นที่ประกอบเป็นรูปร่าง ได้แก่ ลายกนกล้านนา ลายดอกไม้ ใบไม้ เป็นลวดลายที่มีดัดแปลงจากธรรมชาติ ไม่มีลวดลายกนกปะปน ลายเครือเถา เป็นต้น

5.2.2 รูปร่าง

คือ ลายที่เป็นรูป พบเห็นโดยทั่วไปบนแผ่นโลหะ ได้แก่ รูปธรรมชาติ และเหมือนจริงต่าง ๆ รูปเทพเจ้า หรือรูปเทพพนม มาจากความเชื่อแบบฮินดู เช่น พระวิษณุกรรม พระพิฆเนศ พระศิวะสวตี เทพบุตรเทพธิดาทั่วไป เป็นต้น รูปสัตว์หิมพานต์ โดยมักใช้ประกอบ โครงสร้างทางสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา เช่น ประดับตกแต่งประตูหน้าต่าง โบสถ์ เป็นต้น นอกจากนี้ลวดลายเหล่านี้ถูกใช้ในงานเครื่องใช้ทั่วไปด้วย รูปตัวละครในวรรณคดี / นิทานชาดก รูปตัวละครในวรรณคดีที่นิยม คือ รามเกียรติ์ ได้แก่ รูปพระราม รูปนางสีดา รูปชัณฑ์ รูปลิง เต็มตัว ครึ่งตัวในอิริยาบถต่าง ๆ ฯลฯ หรือภาพเหตุการณ์ตอนใดตอนหนึ่งทั้งตอน

ภาพที่ 6.33 ผลิตภัณฑ์ของงานโลหะประเภทของที่ระลึก และแผ่นภาพตกแต่ง

5.3 วิธีการผลิต

ขั้นตอนการผลิตของผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ใช้กรรมวิธีที่เป็นภูมิปัญญา ดั้งเดิม วัสดุ อุปกรณ์ที่สำคัญ ได้แก่ อุปกรณ์ในการใช้ทุบตี ค้อนเหล็ก หลายขนาด/ชนิด แทนเหล็ก หรือแผ่นไม้ใช้รองตี อุปกรณ์การขัด แปรงทองเหลือง กระจาดทราย อุปกรณ์แกะลาย แทนที่สลัก ลายทำด้วยชันผสมด้วยน้ำมันหมู ค้อน ลิ่ม หรือสิ่ว เป็นอุปกรณ์การทำลวดลาย และอุปกรณ์อื่น ๆ

ได้แก่ คีม ตะไบ แผ่นอลูมิเนียม ชัน แผ่นแบบ แผ่นพลาสติก โตะไม้ ถังแก๊ส กระทะ อุปกรณ์รรมดำ และระบายสี เป็นต้น

ภาพที่ 6.34 วัสดุ อุปกรณ์ที่สำคัญในการผลิต และคุณลายโลหะ

ขั้นตอนการผลิตที่เป็นเอกลักษณ์ของคุณโลหะ คือ การคุณให้เป็นรูปร่างขึ้น อธิบายได้ คือ (1) วาดลายลงบนแผ่นอลูมิเนียม (2) คุณให้เป็นตัวลวดลายตามที่วาดไว้ให้หุ่น (3) เอาชิ้นงานวางลงไปบนชัน แต่งลวดลายภายนอกให้สวยงามด้วยเครื่องมือชนิดต่างๆให้เหมาะสมกับลายนั้น (4) เอาชิ้นออกจากแผ่นอลูมิเนียมโดยการลนไฟ (5) ชัดโลหะในน้ำสะอาดด้วยแปรงทองเหลือง จะใช้ผงซักฟอกกับน้ำมะขามเปียก หรือผงหินขัดก็ได้ โลหะนั้นจะขาวเป็นเงางาม อธิบายได้ภาพ

การวาดลายลงชันงาน

การคุณลงยให้หุ่นขึ้น

การเผาเพื่อนำชันออก

การชัดชันงานให้ขึ้นเงา

ภาพที่ 6.35 ขั้นตอนในการผลิตแผ่นคุณโลหะ

ด้านแรงงาน ส่วนใหญ่เป็นการบริหารงานร่วมกับสมาชิกภายในกลุ่ม รองลงมาเป็นการบริหารงานร่วมกับสมาชิกภายในครอบครัว และการบริหารด้วยตนเองและการบริหารงานร่วมกับสมาชิกภายนอกชุมชน ในการบริหารงานร่วมกับสมาชิกภายในกลุ่มและสมาชิกภายในครอบครัว ก็เป็นเพราะว่ามีความรู้จักและสนิทสนมกันเป็นอย่างดี ทำให้การบริหารงานร่วมกันนั้นไม่มีปัญหาอะไร ด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์ ส่วนใหญ่ ผู้ประกอบการออกแบบตามที่ผู้ว่าจ้างออกแบบให้ผลิต ซึ่งผู้ว่าจ้างออกแบบจากการสังเกตว่าผู้บริโภคชอบรูปแบบผลิตภัณฑ์แบบใด อยากให้มีรูปแบบใดเพิ่มเติม เป็นต้น รองลงมาเป็นการออกแบบด้วยการคิดค้นแบบเองทั้งหมด

โดยในการคิดค้นแบบเองทั้งหมดนั้น ยึดลวดลายของงานแบบดั้งเดิม และผสมผสานลวดลายใหม่ ๆ เข้าไปด้วยกัน

5.4 วัตถุสืบ

ผู้ประกอบการซื้อวัตถุสืบจากแหล่งผลิตภายในชุมชน วัตถุสืบที่ซื้อ ได้แก่ อลูมิเนียม แผ่นโลหะ ซื้อมาจากร้านขายทองแถวถนนวิบูลย์ ร้านธนบุรีลูมิเนียม ร้านกฤติหนองหอย และร้านเครื่องเงินชาวเขา เป็นต้น รองลงมาจะเป็นการจัดซื้อวัตถุสืบจากแหล่งผลิตภายนอกชุมชน วัตถุสืบที่จัดซื้อ เช่น ทองแดง ทองเหลือง นิกเกิล ซึ่งสั่งซื้อจากกรุงเทพฯ

6. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาไม้แกะสลัก

การแกะสลักนั้นเป็นภูมิปัญญาที่ชาวบ้านมีความเชื่อว่า มีมาแต่ครั้งโบราณเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่มีอยู่ทั่วไปในจังหวัดภาคเหนือ โดยเฉพาะที่จังหวัดเชียงใหม่ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2500 (ทรงเดช สุทธิสา, 2545:6-7) ในจังหวัดเชียงใหม่มีร้านเครื่องแกะสลักไม้ จำนวน 2 - 3 ร้าน มีผู้ประกอบการอาชีพแกะสลักจริงประมาณ 10 คนเท่านั้น มีศูนย์กลางอยู่ที่หลังวัดพุกช้าง อำเภอเมืองจังหวัดเชียงใหม่ ต่อมาโรงพยาบาลโรคเรื้อนแม่จอนได้จัดกิจกรรมฝึกการแกะสลักไม้อย่างจริงจังแล้วส่งผู้ฝึกที่มีความเชี่ยวชาญไปยังหมู่บ้านต่าง ๆ ที่ใกล้เคียง เพื่อพัฒนาอาชีพให้กับครอบครัว จึงทำให้เกิดหมู่บ้านแกะสลักไม้ขึ้นในจังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาสรุปได้ดังนี้

6.1 หัตถกรรมสาขาไม้แกะสลัก

ก่อนที่มนุษย์จะรู้จักนำโลหะมาใช้ทำเครื่องใช้ต่าง ๆ นั้นมนุษย์ได้รู้จักนำเอาไม้มาใช้ทำสิ่งของต่าง ๆ ก่อนโดยเริ่มจากการรู้จักใช้ท่อนไม้เป็นอาวุธ และทำเครื่องท่อนแรงต่าง ๆ การทำไม้แกะสลักสืบเนื่องมาจากความเชื่อความเชื่อของชาวบ้านประกอบกับประสบการณ์ที่สานต่อมาจากบรรพบุรุษ ดังนั้น ยามว่างชาวบ้านจึงได้คิดจำลองภาพจากแหล่งต่าง ๆ และนำมาแกะสลักลวดลายลงบน ไม้ เช่น การแกะสลักสิงโต เริ่มจากการจำลองภาพจากหนังสือวรรณคดีเรื่องสัตว์ป่า หิมพาน จากนั้นได้หาเศษไม้ รากไม้ที่ไม่ใช้แล้วในหมู่บ้านนำมาแกะสลักจากฝีมือและภูมิปัญญาที่ชาวบ้านมีอยู่ โดยใช้ไม้สักในการแกะเนื่องจากเป็นไม้เนื้อแข็งง่ายสำหรับการแกะสลัก ออกเป็นลวดลายตามแบบของสิงห์โต โดยเน้นลวดลายที่อ่อนช้อย งดงามแสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ของล้านนาไทย เมื่อชาวบ้านจำลองภาพสิงห์โตออก มาโดยการแกะสลักแล้วก็จะนำสิงห์โตไปตั้งไว้หน้าวัดเพื่อป้องกันสิ่งเลวร้าย ที่จะเข้ามาคุกคามหมู่บ้านหรือป้องกันภัยสำหรับชาวบ้านหรือลูกหลานในหมู่บ้านนั้น นอกจากการแกะสลักเป็นภาพสัตว์ในวรรณคดีแล้วยังมีการพัฒนารูปแบบต่าง ๆ อย่างหลากหลาย โดยจะเน้นลวดลายความเป็นล้านนาไทยที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน

หัตถกรรมสาขาไม้แกะสลักของจังหวัดเชียงใหม่ แบ่งงานหัตถกรรมในพื้นที่เป้าหมาย ออกเป็นส่วนดังนี้ พื้นที่อำเภอหางดง ได้แก่ กลุ่มแกะสลักบ้านถวาย อำเภอสันกำแพง ได้แก่ กลุ่มแกะสลัก กลุ่มสล่าและแกะสลักล้านนา เป็นต้น

ผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่างผลิตผลิตภัณฑ์ไม้แกะสลัก ได้แก่ ของที่ระลึก และ ตกแต่งบ้าน ได้แก่ สิ่งไม้แผ่น ตุ๊กตาทากิณีрі ช้าง เคียรเทพ แห้งช้าง หอบันคำหลวง นาฬิกา เป็นต้น

ภาพที่ 6.36 ผลิตภัณฑ์ไม้แกะสลักของกลุ่มตัวอย่าง เช่น ตุ๊กตาทากิณีрі ช้าง นาฬิกา

6.2 รูปแบบและลวดลายของงานไม้แกะสลัก

ผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในงานวิจัย มีรูปแบบการผลิตงานไม้แกะสลักเป็นแบบนูนต่ำ การแกะสลักแบบลอยตัว และการแกะสลักแบบนูนสูง ลวดลายของงานไม้แกะสลักที่เป็นรูปที่พบเห็นโดยทั่วไปบนงานไม้แกะสลัก ได้แก่ ภาพมนุษย์ ภาพสัตว์ เช่น แกะสลักสัตว์ในอิริยาบถต่าง ๆ ทั้งในและ นอกธรรมชาติและวรรณคดี ภาพทิวทัศน์ เช่น ภาพช้างเป็นโขลงกำลังลากซุงในป่าใหญ่ ภาพชีวิตความเป็นอยู่ ทัศนียภาพทางธรรมชาติต่าง ๆ ลวดลายประดับทั้งแบบไทยและสากล เพื่อใช้ในการตกแต่งเครื่องเรือน เครื่องใช้

ภาพที่ 6.37 ลวดลายของไม้แกะสลัก เช่น ภาพสัตว์ และภาพทิวทัศน์

ภาพที่ 6.38 การแกะสลักแบบนูนต่ำ แบบลอยตัว และแบบนูนสูง

6.3 วิธีการผลิต

ผู้ประกอบการส่วนใหญ่ใช้แรงงานที่เป็นของผู้ประกอบการเอง หรือแรงงานของสมาชิก ไม่ว่าจะเป็นสมาชิกในชุมชน และสมาชิกในครอบครัว ได้แก่ กลุ่มแกะสลักบ้านฉาง กลุ่มแกะสลัก กลุ่มสลาและแกะสลักล้านนา เป็นต้น

อุปกรณ์ที่สำคัญในการผลิต ได้แก่ ค้อน ไม้ ชูดตีว กระจาดลอกกลาย สว่าน แปรงทาสี ดินสอ กระจาดทราย กบไฟฟ้า แล็กเกอร์ กาวลาเท็กซ์ กาวแห้ง หินลับสัว เลื่อย ตลับเมตร ฯลฯ

ภาพที่ 6.39 สลาหนึ่งคน จะมีสัวคู่มือของตัวเองหนึ่งชุด

ขั้นตอนการผลิตหัตถกรรมสาขาไม้แกะสลักทุกชนิดจะมีขั้นตอนคล้าย ๆ กัน เริ่มจากการเตรียมอุปกรณ์ การวัดขนาดของไม้ที่จะนำมาแกะสลัก การลอกกลาย การขึ้นรูป การแกะสลัก ลวดลาย การเก็บรายละเอียดปลีกย่อยส่วนต่าง ๆ ของชิ้นงาน การขัด และการลงสีตามที่ต้องการ

ภาพที่ 6.40 วิธีการแกะสลักลวดลาย

6.4 วัตถุดิบ

ผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ได้จัดหาวัตถุดิบเอง มีพ่อค้าไม้นำมาขายให้ถึงที่บ้าน และรับมาจากผู้ว่าจ้าง ไม้ที่ซื้อส่วนใหญ่ คือ ไม้สัก รากไม้สักเก่า ต่อไม้สักเก่า เสาไม้สักเก่า ไม้ค้อนร้าง ไม้ขนุน ซึ่งวัตถุดิบเหล่านี้จะซื้อจากภายในท้องถิ่น หรืออำเภอใกล้เคียง

7. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขากระดาษ

ในอดีตงานหัตถกรรมลูกดีค่าเป็นเพียงสินค้าของที่ระลึกจำหน่ายทั่วไปให้กับนักท่องเที่ยว แต่ในปัจจุบันค่าของงานหัตถกรรมเชียงใหม่ได้ถูกยกระดับให้สูงขึ้น จนกลายเป็นสินค้าส่งออกไปยังตลาดต่างประเทศ และสามารถทำรายได้กลับคืนสู่จังหวัดได้อย่างมหาศาล เชียงใหม่จึงถือเป็นแหล่งผลิตสินค้าหัตถกรรมที่สำคัญและแหล่งใหญ่ของประเทศ รวมถึงยังคงความเป็นเอกลักษณ์ในชิ้นงานและด้านฝีมือที่มีความชำนาญ เชี่ยวชาญ และความประณีตที่ถูกถ่ายทอดออกมาในชิ้นงานหัตถกรรมแต่ละชิ้น จุดเด่นดังกล่าวจึงทำให้หัตถกรรมเชียงใหม่ มีโอกาสเติบโตสู่ตลาดโลก จากการศึกษาสามารถสรุปได้ดังนี้

7.1 หัตถกรรมสาขากระดาษ

ประเทศไทยมีการทำกระดาษใช้ตั้งแต่สมัยโบราณ คือ การผลิตกระดาษข่อยและกระดาษสา ซึ่งวิธีการทำกระดาษคือ ตัดต้นข่อยหรือกิ่งที่มีอายุประมาณ 1 ปี เป็นท่อน ๆ แล้วนำไปแช่น้ำให้เปลือกอ่อนตัว จึงฉีกเปลือกออกมาเป็นฝอย แล้วผสมปูนขาวให้เกาะกับเปลือกข่อย เติมน้ำแล้วคลุกให้เข้ากันจึงหมักทิ้งไว้ใน โอง 3-4 วัน ค่อยล้างปูนขาวออก เพื่อนำไปต้มให้เปื่อยจึงใช้ตะแกรงกรอง จึงทุบเปลือกข่อยด้วยท่อนไม้ จนแหลกละเอียด จึงค่อยผสมน้ำนั้นเป็นก้อน จากนั้นใช้ตะแกรงกรอง ไม้บดด้วยฝ่ามือวางในน้ำสะอาด แล้วค่อยใส่ก้อนเยื่อกระดาษข่อยที่ปั่นไว้ลงไป กวนให้กระจายทั่วกรอบไม้ แล้วค่อย ๆ ยกตะแกรงขึ้นจากน้ำ และรีดน้ำให้ออก แล้วนำไปตากแดดจนแห้ง จึงค่อยลอกกระดาษออก ส่วนวิธีทำกระดาษสาที่ทำคล้ายกัน

ในด้านผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวกับหัตถกรรมงานกระดาษที่ปรากฏในจังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ งานแปรรูปจากกระดาษสา เช่น การทำร่ม การทำโคม การทำตุ๊ก และของที่ระลึก (สมุดบันทึก ถุงใส่ของ กรอบรูป การ์ด กล่องใส่ของ ฯลฯ) เป็นผลิตภัณฑ์ใช้ความประณีต/ความคิดสร้างสรรค์ของผู้ประกอบการหรือเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่นำมาดัดแปลงให้เข้ากับยุคสมัย

ผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในงานวิจัย มีร้าน/สถานประกอบการ/กลุ่ม อยู่ในอำเภอเมืองจำนวน 4 ราย (หมู่บ้านเมืองสาทร บ้านอาภรณ์ (เชิงสะพานนวรัฐ) และตำบลท่าศาลา) อำเภอสันกำแพง จำนวน 4 ราย (ตำบลต้นเปา อ.สันกำแพง) และอำเภอสันทราย จำนวน 2 ราย (หมู่บ้านร่องสัก)

7.2 ประเภทและลวดลายของโคม

7.2.1 ประเภทของโคม

โคมล้านนา แบ่งได้เป็น 8 ชนิด คือ โคมแปดเหลี่ยม โคมไห โคมดาว โคมหุกระต่าย โคมไต โคมดอกบัว โคมผัด โคมรูปสัตว์ ซึ่งในปัจจุบันมีการพัฒนารูปแบบให้แตกต่างออกไปอีกเป็นจำนวนมากและยังมีการทำโคมเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง อีกทั้งประยุกต์ใช้ในการตกแต่งอาคารสถานที่ เพื่อให้เกิดความสวยงามได้บรรยากาศแบบล้านนา การเรียนรู้การทำโคมไฟแบบล้านนายังมีผู้ให้ความสำคัญอนุรักษ์และสืบสานอย่างต่อเนื่อง ทั้งในระดับครอบครัวและหมู่บ้าน ผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง มีการผลิตโคมล้านนาเป็นโคมประเภทแขวน โคมแขวนนั้นชาวล้านนาส่วนใหญ่ใช้งานประเพณีเยี่ยม โคมแขวนที่ผู้ประกอบการผลิต ได้แก่

1. โคมดาว เป็นโคมที่ประยุกต์ขึ้นมาใหม่จากโคมดั้งเดิมแต่ยังคงใช้วัสดุ และวิธีการเดิม แต่ดัดแปลงในรูปแบบของ โครงสร้างการขึ้น โครงของตัวโคมเท่านั้นที่ต้องหักไม้ไผ่เป็น แฉก 5 แฉกคล้ายรูปดาว ส่วนลวดลายประดับบนตัวโคมคงใช้ลายที่แตกต่างจากโคมอื่นนั่นคือ ลายแก้วชิงดวง เป็นลวดลายที่คงเอกลักษณ์ของความเป็นล้านนา

ภาพที่ 6.41 โคมดาว ผลงานของพ่อครูเบญจพล สิทธิประณีต

2. โคมแปดเหลี่ยม หรือ โคมธรรมจักร มีแปดด้าน หมายถึง มรรคมืองค์แปด นิยมถวายวัดเพื่อบูชาพระรัตนตรัย บูชาพระธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทำให้อยู่เย็นเป็นสุข

ภาพที่ 6.42 โคมแปดเหลี่ยม ผลงานของคุณลมัย ประชุมพันธ์

3. โคมเพชร หรือ โคมไห หรือ โคมดิ่ง เป็นโคมที่พัฒนามาจากโคมรังมดส้ม หรือ โคมเสมาธรรมจักรนั่นเอง โคมเพชรเรียกชื่อตามลักษณะของรูปทรงที่มีลักษณะเหมือนของจริง วัสดุที่ใช้ในการประดิษฐ์ไม่แตกต่างจากโคมอื่น ๆ เลย

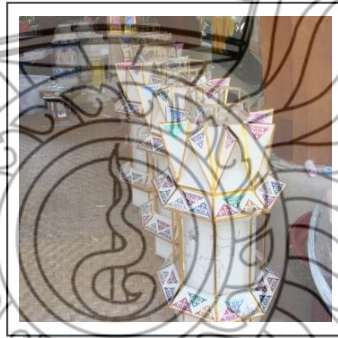
ภาพที่ 6.43 โคมเพชร ผลงานของแม่ครูบัวไหล คณะปัญญา

4. โคมสี่เหลี่ยม โคมนี้ใช้ประดับตกแต่งห้องดงมขามกลางคืน นิยมทำให้ยาวห้อยลงมาเพื่อถ่วงน้ำหนักและความสวยงาม อาจมีการใส่หางที่ติดเป็นลวดลายสวยงาม ตกแต่งด้วยผ้าที่มีลวดลายพร้อมกับเพิ่มความแวววาวด้วยลูกปัดสีเงินและสีทอง

ภาพที่ 6.44 โคมเพชร ผลงานของสล่าสุพิศ มอแสง

5. โคมผัด เป็นโคมไฟชนิดหนึ่งที่ใช้จุดในคืนวันเพ็ญเดือนยี่เป็ง ส่องสว่างในยามราตรี โคมผัด (หมูน) โดยใช้ความร้อนจากควันเทียนทำให้หมูน มีสองชั้นด้วยกัน ชั้นในจะมีแกนฝนเป็นลักษณะเข็มวางไว้ และจะมีลวดลายต่าง ๆ เวลาหมูนเงาลวดลายจะปรากฏที่ชั้นนอก ส่วนมากโคมผัดจะตั้งไว้ที่วัดและเคลื่อนย้ายไม่ได้ โคมผัดเป็นโคมที่หมูนได้ ซึ่งคล้ายกับทางภาคกลาง เรียกว่า โคมเวียน โคมนี้ทำเป็นรูปทรงกระบอก ขนาดกว้างประมาณ 50 เซนติเมตร สูงประมาณ 70 เซนติเมตร หุ้มด้วยกระดาษสาหรือกระดาษสี หรือกระดาษว่าวสีขาวอาจทำเป็นสองชั้นเดียวกันก็ได้หากทำกรอบสองชั้นแล้ว ชั้นในจะมีภาพต่าง ๆ ปิดไว้เป็นระยะ ๆ พองาม มีสายหรือซี่โยงจากกรอบเข้าหาแกนกลางซึ่งทำเป็นคุ่มใส่ไว้ในก้นด้วย ปิดแถบกระดาษเข้ากับสายหรือซี่นั้น โดยให้มีมุมและระยะที่ลงตัว เมื่อจุดเทียนซึ่งติดตั้งไว้กลาง โคมนั้น ความร้อนจากเปลวเทียนจะไปกระทบกับแถบกระดาษและจะผลึกให้ส่วนที่เป็นโค้งกรอบนั้นให้ผัด คือ หมูนไปเรื่อย ๆ เงาของภาพที่ปิดไว้จะส่องไปกระทบกับกรอบชั้นนอก สร้างความเคลื่อนไหวด้วยแสงเงาได้ระดับหนึ่ง

ภาพที่ 6.45 โคมผัด ผลงานของคุณจักรพันธ์ ชัยแปง

6. โคมญี่ปุ่น คือ โคมที่ทำจากโครงเส้นหวายหุ้มด้วยกระดาษสา มีหลายสี มีทั้งขนาดแบบกลม และแบบยาว (แคบซูล)

ภาพที่ 6.46 โคมญี่ปุ่น ผลงานของคุณละเอียด ทิพย์แดง

7.2.2 ลวดลายของโคม

ลวดลายที่เป็นรูปที่พบเห็น โดยทั่วไปบน โคม เป็นลายประจำยาม ลายประยุกต์ ที่มาจากลายกนกของไทย และลายของผ้าไทย เป็นต้น

ภาพที่ 6.47 ลายประจำยาม ภาพที่ 6.48 ลายประยุกต์ ภาพที่ 6.49 ลายผ้าไทย ภาพที่ 6.50 ลายสัตว์

7.3 ประเภทและลวดลายของร่มบ่อสร้าง

การทำร่ม เป็นของใช้สอยชนิดหนึ่งไว้สำหรับกันแดดกันฝน ในปัจจุบันร่มนั้นเป็นสินค้าประเภทเพื่อประดับตกแต่ง แหล่งผลิตร่มที่มีชื่อเสียงของจังหวัดเชียงใหม่ คือ อำเภอสันกำแพง เรียกว่า “ร่มบ่อสร้าง”

ประวัติของร่มในจังหวัดเชียงใหม่มีที่มา 2 เรื่องราว คือ เรื่องที่หนึ่ง ในสมัยโบราณมีพระครูคงศรีรูปหนึ่งมาปักกลดที่บ้านบ่อสร้าง บังเอิญมีลมพายุพัดแรงจนทำให้กลดของพระรูปนั้นเสียหาย จึงมีชายชราคนหนึ่งชื่อ เผือก ได้เป็นผู้ซ่อมแซมกลดให้ใช้การได้ ต่อมาก็ตัดแปลงกลดมาเป็นร่มใช้ในเวลาต่อมา และเรื่องที่สอง กล่าวถึงพระครูคงศรีรูปองค์ไปยังประเทศพม่า แล้วได้ไปพบวิธีการทำร่มของพม่าจึงนำมาเผยแพร่ให้กับชาวบ้านบ่อสร้าง (พิชัย เหล็กยว เรื่องรัตน, 2549 : 1-2)

7.3.1 ประเภทของร่มกระดาษ

ร่มบ่อสร้าง เป็นสินค้าพื้นเมืองที่ได้รับความนิยมอย่างมาก ในหมู่นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศอย่างหนึ่ง ร่มที่ผลิตในหมู่บ้านบ่อสร้างนี้มี 3 ชนิดด้วยกันคือ ร่มที่ทำด้วยผ้าแพร ผ้าฝ้ายและกระดาษสา ซึ่งแต่ละชนิดมีวิธีทำอย่างเดียวกัน และขนาดของร่มกระดาษสาแบ่งเป็น 5 ขนาดคือ ร่มขนาด 44 นิ้ว ขนาด 20 นิ้ว ขนาด 17 นิ้ว ขนาด 14 นิ้ว และขนาด 10 นิ้ว สำหรับผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในงานวิจัย มีการผลิตร่มด้วยกระดาษสาเท่านั้น

ภาพที่ 6.51 บรรยากาศการทำงานของคุณพองจันทร์ คุณจันทร์ และผลิตภัณฑ์ร่มกระดาษสา

7.3.2 ลวดลายของร่มกระดาษสา

ลวดลายที่เป็นรูปที่พบเห็นโดยทั่วไปบนร่มกระดาษสา เป็นรูปธรรมชาติและเหมือนจริงต่าง ๆ เช่น ทิวทัศน์ทั่วไป ชวนาทำนา ไถนา ลายสถานที่ต่าง ๆ ลวดลายความเป็นอยู่ของคนในสมัยก่อน รูปดอกไม้ รูปสัตว์ เป็นต้น

ภาพที่ 6.52 รูปดอกไม้ รูปสัตว์ และรูปทิวทัศน์

สรุปได้ว่า ลวดลายที่ใช้บนร่มกระดาษสา มีจุดเด่นและหลายลายผสมกันไป มิสามารถแยกออกเป็นสัดส่วนใดส่วนหนึ่งได้ ถือว่าเป็นองค์ประกอบที่นำมาสร้างสรรค์ชิ้นงานหัตถกรรม

7.4 ประเภทและลวดลายของที่ระลึกและตกแต่ง

งานหัตถกรรมกระดาษสา ได้มีการพัฒนารูปแบบให้มีความหลากหลายจากเดิมสามารถนำมาผลิตและแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้นเช่น การ์ดอวยพร ร่มกระดาษ สมุดบันทึก กระดาษห่อของขวัญ ของที่ระลึก กระดาษห่อของขวัญ โคมไฟ งานศิลปะต่าง ๆ ฯลฯ

7.4.1 ประเภทของที่ระลึกและตกแต่ง

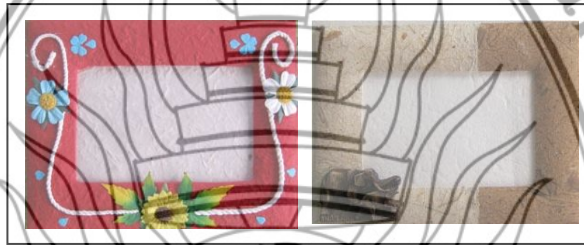
ประเภทของที่ระลึกและของตกแต่งที่ผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในงานวิจัยผลิตได้แก่ กระดาษสา มีลักษณะของกระดาษเป็นแผ่น และรูปแบบผลิตภัณฑ์แปรรูปที่ทำจากกระดาษสา ได้แก่ สมุดบันทึก กรอบรูปกระดาษสา กล่องใส่ การ์ดกระดาษสา ฯลฯ เป็นต้น

ภาพที่ 6.53 ผลิตภัณฑ์จากกระดาษ เช่น สมุดบันทึก กล่องใส่ของ ถุงกระดาษ แผ่นกระดาษ

7.4.2 ลวดลายบนของที่ระลึกและตกแต่ง

ลวดลายที่พบเห็นโดยทั่วไปบนผลิตภัณฑ์ คือ รูปสัตว์ รูปดอกไม้ เป็นต้น

ภาพที่ 6.54 รูปดอกไม้ และ รูปสัตว์ เช่น ช้าง

7.5 วิธีการผลิต

ขั้นตอนการผลิตหัตถกรรมสาขากระดาษของผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง จะประกอบด้วยการตัดกระดาษ การตอกกระดาษ และการวาดภาพบนร่ม ซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมและมีการสืบทอดกันต่อ ๆ มานาน สำหรับวัสดุ อุปกรณ์ที่สำคัญในการทำ ได้แก่ กระดาษสา กาว ไม้ไผ่ กรรไกร ด้าย ส่วนวัสดุอุปกรณ์ในการทำร่มคือ หัวร่ม ตุ่มร่ม ซี่ร่ม ทำด้วยไม้ไผ่ กระดาษปัดร่ม (กระดาษสา) น้ำมันทาร์ม สีทาร์ม น้ำมันปัดร่ม ด้าย คันร่ม หวายสำหรับพันด้ามร่ม ปลายทวนหัวร่ม หัวร่ม โลหะครอบหัวร่ม และวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำของที่ระลึกและตกแต่ง คือ กระดาษสา กาวกรรไกร และอุปกรณ์ตกแต่ง

ภาพที่ 6.55 วิธีการผลิตภัณฑ์จากกระดาษสา เช่น การตัด การตอก และการวาด

ด้านแรงงาน แบ่งเป็นสามประเภทได้แก่ (1) แรงงานจากสมาชิกภายในกลุ่ม ได้แก่ ศูนย์หัตถกรรมร่มกระดาษ ศูนย์การเรียนรู้หัตถกรรมพื้นบ้านสลำตันทราย สุภารัตน์กระดาษ และกลุ่มบ้านอนุรักษ์กระดาษ ที่สมาชิกเป็นผู้ผลิตชิ้นงานและได้รับค่าแรงตามจำนวน ขนาด และรูปแบบของชิ้นงาน (2) แรงงานภายในครอบครัว ได้แก่ แม่ครัวบัวไหลและคุณละเอียด (3) แรงงานของผู้ประกอบการเอง ได้แก่ พ่อครูเบญจพล และคุณลมัย เป็นต้น

ตลาดสำคัญการส่งออกสินค้าหัตถกรรมโดยเฉพาะกระดาษและผลิตภัณฑ์ได้แก่ ตลาดอาเซียน เช่น ประเทศญี่ปุ่น ประเทศเกาหลีและประเทศไต้หวัน ตลาดยุโรป เช่น ประเทศเยอรมัน และประเทศสวีเดน ตลาดประเทศสหรัฐอเมริกาและประเทศแคนาดา

อุปสรรคและปัญหาของกระดาษและผลิตภัณฑ์ของกระดาษนอกจากเรื่องของคุณภาพรูปแบบสีต้นแล้วปัญหาใหญ่คือ เรื่องตลาดการพัฒนาตลาดกระดาษและผลิตภัณฑ์ ควรจะจัดให้เป็นผลิตภัณฑ์คุณภาพสูงรูปแบบผลิตภัณฑ์ดีตามความต้องการของลูกค้าหวังให้ไปสู่สินค้าชั้นสูง (High End) ที่เข้าถึงเป้าหมายในตลาดระดับบนหรือระดับกลางได้ ดังนั้น การส่งเสริมพัฒนาคุณภาพให้ได้มาตรฐานตามความต้องการของตลาดทั้งในประเทศ/ต่างประเทศจึงจำเป็นมาก ในการให้ความช่วยเหลือให้ผู้ผลิตรายย่อยให้เข้าใจหรือมีความรู้ในด้านคุณภาพมาตรฐานและการตลาด

7.6 วัตถุดิบ

ผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ได้กระดาษและผลิตภัณฑ์แปรรูปจากกระดาษมาจากตำบลต้นเปา อำเภอสีกันกำแพง ถือได้ว่าเป็นแหล่งผลิตกระดาษต้นกำเนิดและมีทั้งผู้ผลิตรายเล็กรายใหญ่จำนวนมาก ส่วนไม้ไผ่หาซื้อได้ที่จังหวัดแพร่ เนื่องจากไม้ไผ่ของจังหวัดแพร่มีคุณสมบัติที่ดี คือ มีลำป่องไม้ไผ่ที่ยาว ตรง ฯลฯ วัสดุอุปกรณ์ เพื่อแจกจ่ายงานอื่น ๆ เช่น ลูกบิด กาว กระดาษตะกั่ว กระดาษว่าว ดอกไม้ประดิษฐ์ ฯลฯ ซื่อภายในตลาดชุมชนใกล้เคียงหรือจากแหล่งค้าส่งสินค้าสำคัญในเขตอำเภอเมือง (ตลาดวโรรส)

ภาพที่ 6.56 กระดาษสาและไม้ไผ่ วัตถุดิบสำคัญในการผลิตหัตถกรรมกระดาษ

8. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาเครื่องจักสาน

เครื่องจักสาน เป็นงานศิลปหัตถกรรมอย่างหนึ่ง คิดค้นขึ้นโดยมนุษย์เพื่อใช้สร้างเครื่องมือ เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ผลิตขึ้นโดยการสอด ชัก และการสานของวัสดุที่มีลักษณะเป็นเส้น เป็นริ้ว เพื่อให้ได้ลวดลายที่สวยงาม และให้เกิดความคงทนของเครื่องจักสาน จากการศึกษา สรุปได้ ดังนี้

8.1 หัตถกรรมเครื่องจักสาน

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ อ้างถึงใน อมรรัตน์ ชัยยศ (2546 : 8-9) กล่าวว่า นักโบราณคดีได้พบ หลักฐานสำคัญเกี่ยวกับการทำเครื่องจักสานในยุคหินใหม่ในบริเวณถ้ำ อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี พบเครื่องจักสานที่ทำด้วยไม้ไผ่เป็นลายขัดสองเส้น อายุประมาณ 4,000 ปี และในสมัย สุโขทัย ราวพุทธศตวรรษที่ 18-20 (ราชวัติ งามสง่า, 2535:13-14) ได้พบ ครู หรือ กระจอม เป็นเครื่องจักสานขนาดใหญ่ ยัดด้วยขนหรือน้ำมันยางไม้ใส่ในน้ำแทน โองหรือคุ่มและได้พบหลักฐาน เกี่ยวกับภาพกระบุงที่ฝาผนังวัดพระสิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ภาพจิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดบวรกรก หลวง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และฝาผนังวัดภูมินทร์ อ.เมือง จ.น่าน

หัตถกรรมสาขาเครื่องจักสานของจังหวัดเชียงใหม่ แบ่งพื้นที่งานหัตถกรรมในพื้นที่ เป้าหมายออกเป็นส่วนดังนี้ พื้นที่อำเภอสันกำแพง ได้แก่ กลุ่มวัดศรีมาราม อำเภอเมือง ได้แก่ ผู้ประกอบการรายเดี่ยว (คุณเสาวลักษณ์และคุณพรหม) และกลุ่มภูมิปัญญาทำขันแดง อำเภอ ไชยปราการ ได้แก่ กลุ่มผู้สูงอายุบ้านหนองบัว อำเภอสันทราย ได้แก่ ผู้ประกอบการรายเดี่ยว (คุณป้อม) กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มเครื่องจักสานบ้านมูซอ กลุ่มหวายขุดบ้านป่าไผ่ และอำเภอหางดง ได้แก่ ผู้ประกอบการรายเดี่ยว (คุณอนุสรณ์)

ผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่างได้มีการผลิตเครื่องจักสาน ได้แก่ กรงนก เครื่องสักการะ ตะกร้าหวาย กระติบข้าวเหนียว พานรองขันโตก เสื้ออก กรวยดินช้าง กระเป๋ากะจูด ต่างหูไม้ไผ่ เป็นต้น

ภาพที่ 6.57 ผลิตภัณฑ์จักสานของกลุ่มตัวอย่าง เช่น กรงนก ตะกร้าหวาย กระเป๋ากะจูด

8.2 รูปแบบผลิตภัณฑ์และลวดลาย

หัตถกรรมจักสานเชียงใหม่ จัดว่าเป็นศิลปะพื้นบ้านอย่างหนึ่งที่มีมาแต่โบราณ รูปแบบของเครื่องจักสานแต่ละชนิดเป็นไปตามประโยชน์ใช้สอย และตามความนิยมของแต่ละท้องถิ่น ลวดลายการสานที่ปรากฏในงานส่วนใหญ่เป็นลวดลายที่เป็นลายพื้นบ้านมีแบบอย่างจากทางภาคเหนือมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ลวดลายที่ปรากฏบนเครื่องจักสานส่วนใหญ่เป็นลายขัด ลายสอง และลายสาม

ภาพที่ 6.58 ลวดลายบนเครื่องจักสาน เช่น ลายขัด ลายสอง และลายสาม

5.3 วิธีการผลิต

ผู้ประกอบการส่วนใหญ่ใช้แรงงานที่เป็นของผู้ประกอบการเอง หรือแรงงานของสมาชิก ไม่ว่าจะเป็นสมาชิกในชุมชน และสมาชิกในครอบครัว อุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตหัตถกรรมเครื่องจักสาน ได้แก่ มีดโต้ มีดจักตอก เหล็กหมาด เขียง เลื่อย หินลับมีด ฯลฯ

ภาพที่ 6.59 อุปกรณ์การทำเครื่องจักสาน เช่น มีดโต้ มีดจักตอก เหล็กหมาด หินลับมีด เขียง

ขั้นตอนการผลิตเครื่องจักสาน ผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ใช้กรรมวิธีการผลิตที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม ซึ่งมีอยู่ 3 ขั้นตอน คือ

1) การจัก เป็นการเตรียมวัสดุที่จะใช้ในการจักสาน โดยนำวัสดุมาทำให้เป็นเส้นเป็นแฉก หรือเป็นริ้ว เพื่อความสะดวกในการสาน ลักษณะของการจักจะขึ้นอยู่กับลักษณะของวัสดุแต่ละชนิด ซึ่งจะมีวิธีการเฉพาะที่แตกต่างกันไป เช่น วัสดุที่นำมาจักเป็นไม้ไผ่ หวาย เรียกว่า ตอก

2) การสาน เป็นขั้นตอนถัดจากการจัก ถือว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก เป็นขบวนการทางความคิดสร้างสรรค์และฝีมือของมนุษย์เป็นหลัก

3) การถักเป็นกระบวนการที่เข้ามาเสริมหรือช่วยทำให้เครื่องจักสานดูเรียบร้อยสมบูรณ์มากขึ้น เป็นการเสริมความแข็งแรงของโครงสร้างภายนอก เช่น ขอบ ปาก ก้น ของเครื่องจักสาน โดยมักจะใช้วัสดุที่เป็นเส้นอ่อนและมีความยาวพอสมควร

ภาพที่ 6.60 ขั้นตอนการจัก การสาน และการถัก ในงานหัตถกรรมเครื่องจักสาน

การรมควัน นับว่าเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการสานเพื่อเพิ่มความแข็งแรง สวยงามแก่เครื่องจักสานด้วยหวาย ในส่วนที่ต้องการเสริมเป็นพิเศษได้แก่ ปาก ขา หู การผูกและพันด้วยหวาย จะเสริมให้เครื่องจักสานเกิดความสวยงาม

การรมควันกระเป่า

โรงที่รมควันจักสาน

ภาพที่ 6.61 การรมควันของการสานเพื่อความแข็งแรง สวยงาม

8.4 วัตถุดิบ

ผู้ประกอบการหัตถกรรมจักสานส่วนใหญ่ใช้วัตถุดิบจากแหล่งผลิตภายในชุมชน วัตถุดิบที่รับมาจากพ่อค้าคนกลาง และภายนอกชุมชน วัตถุดิบที่จัดซื้อภายในชุมชน เช่น ไม้ไผ่ ใบตอง ใบลาน และวัสดุอุปกรณ์อื่น ๆ ซึ่จากตลาดในอำเภอเมือง (ตลาดวโรรส ตลาดหนองหอย)

ส่วนวัตถุดิบที่จัดซื้อจากแหล่งผลิตภายนอกชุมชน ได้แก่ หวาย ต้นแห่ข้ง ต้นกระจุ๊ด และต้นกก
ซื้อจากจังหวัดเชียงราย จังหวัดนครราชสีมา กรุงเทพฯ ประเทศพม่า และประเทศอินโดนีเซีย
ส่วนวัตถุดิบตกต่างอื่น ๆ เช่น เชือก เชือกเทียน กระดุมไม้ไผ่ ผ้า และอื่น ๆ ซื้อได้จากตลาดวโรรส
และตรอกเล่าโจ้ว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นแหล่งค้าส่งสินค้าวัสดุ อุปกรณ์งานประดิษฐ์
ที่สำคัญของจังหวัดเชียงใหม่

9. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาศิลปะประดิษฐ์

ศิลปะประดิษฐ์คือ การสร้างสรรค์ผลงานจากความคิดเดิม ประกอบกับการต่อยอด
ความคิดในการสร้างผลงานให้มีรูปแบบที่แปลกใหม่ มาประยุกต์เกิดขึ้นงานใหม่ที่ผสมผสานกับ
ความคิดใหม่และความรู้ด้านศิลปะอย่างลงตัว หัตถกรรมสาขาศิลปะประดิษฐ์เป็นงานหัตถกรรม
ท้องถิ่นจังหวัดเชียงใหม่ ที่พบเห็นได้ทั่วไปจากการศึกษารูปได้ดังนี้

9.1 หัตถกรรมศิลปะประดิษฐ์

งานด้านศิลปะประดิษฐ์เป็นการออกแบบที่แสดงความวิจิตรบรรจงมีความสวยงาม
เพื่อให้เกิดความสนุกสนาน รื่นรมย์ มากกว่าการแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิดอื่นใด ความวิจิตร
บรรจงในที่นี้หมายถึง การตกแต่งสร้างสรรค์ลวดลายหรือรูปแบบด้วยความพยายาม เป็นงานฝีมือ
ที่มีความละเอียดประณีต

หัตถกรรมสาขาศิลปะประดิษฐ์ของจังหวัดเชียงใหม่ แบ่งพื้นที่งานหัตถกรรมในพื้นที่
เป้าหมายออกเป็นส่วนดังนี้ พื้นที่อำเภอสันกำแพง ได้แก่ กลุ่มทำอุปกรณ์บำบัดสุขภาพให้แข็งแรง
และผู้ประกอบการรายเดี่ยว (คุณประกายแก้วและคุณเมธิณี) อำเภอเมือง ได้แก่ ผู้ประกอบการ
รายเดี่ยว (คุณประกอบ คุณจำลองรักษ์ คุณวรวิทย์ และคุณธัญรศม์) กลุ่มพันธมิตรและกลุ่มผ้าสาธิต
พื้นที่ล่าย อำเภอสันทราย ได้แก่ ผู้ประกอบการรายเดี่ยว (คุณกุมมาลี)

ผู้ประกอบการที่เป็นกลุ่มตัวอย่างได้มีการผลิตงานศิลปะประดิษฐ์ ได้แก่ ดอกไม้
ประดิษฐ์ ลูกจี่เสี้ยน ตะเกียงเปลือกหอย ตุ๊กตาผ้า กระเป๋าผ้า หมวกไหมพรม ตุ๊กตาฐานไม้เสียบ
 เป็นต้น

ภาพที่ 6.62 ผลิตภัณฑ์ศิลปะประดิษฐ์ของกลุ่มตัวอย่าง เช่น ตุ๊กตาผ้า กระเป๋าผ้า

9.2 รูปแบบผลิตภัณฑ์

รูปแบบของหัตถกรรมศิลปะประดิษฐ์ส่วนใหญ่จะเป็นการออกแบบผลิตภัณฑ์ตามแบบที่คิดค้นเองทั้งหมดของผู้ประกอบการ โดยในการคิดค้นแบบเองนั้น ผู้ประกอบการดูจากผลิตภัณฑ์ที่ได้รับความนิยมจากผู้บริโภค ตามคำแนะนำของผู้บริโภค ทางด้านสีและรูปแบบผลิตภัณฑ์ที่ผู้ประกอบการผลิตจะเป็นงานศิลปะประดิษฐ์ประเภทงานเย็บปักถักร้อยตกแต่ง เช่น ปักลวดลายต่าง ๆ ถักโครเชต์ เครื่องตกแต่งร่างกาย เช่น แหวน กำไล ต่างหู เข็มกลัด งานประดิษฐ์เศษวัสดุ เช่น ใบไม้ เปลือกหอย งานจัดดอกไม้ใบตอง เป็นต้น

ภาพที่ 6.63 ตัวอย่างผลิตภัณฑ์งานประดิษฐ์เศษวัสดุ งานเย็บปักถักร้อยของผู้ประกอบการศิลปะประดิษฐ์

9.3 วิธีการผลิต

ผู้ประกอบการส่วนใหญ่ใช้แรงงานที่เป็นของผู้ประกอบการเอง หรือแรงงานของสมาชิก ไม่ว่าจะเป็นสมาชิกในชุมชน และสมาชิกในครอบครัว อุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตหัตถกรรมสาขาศิลปะประดิษฐ์ ได้แก่ กรรไกร เข็ม ด้าย กาว ลวด กระจก ไม้พรม เศษผ้า หนังแท้ หนังเทียม เชือกเทียน เชือกป่าน ตาตุ๊กตา ฯลฯ

ขั้นตอนการผลิตหัตถกรรมสาขาศิลปะประดิษฐ์ทุกชนิดจะมีขั้นตอนคล้าย ๆ กัน เริ่มจากการเตรียมอุปกรณ์ การร่างแบบ และวาดลงบนชิ้นงาน จากนั้นตัดแต่งตามแบบ แล้วจึงนำไปยึดกับส่วนประกอบอื่น ๆ ด้วยวิธีการติดกาว เย็บ เป็นต้น ในส่วนของลวดลายนั้นจะทำหลังจากประกอบชิ้นงานเสร็จแล้ว

9.4 วัตถุดิบ

ส่วนใหญ่ผู้ประกอบการซื้อวัตถุดิบจากแหล่งผลิตภายในชุมชน ได้แก่ ผ้ากำมะหยี่ กระจกมูน ใยสังเคราะห์ ฯลฯ ซื้อมาจากตลาดวโรรส และวัสดุที่เหลือใช้จากบ้านและร้านอาหาร เช่น เศษไม้ ฝาขวดน้ำ เปลือกหอย สำหรับวัตถุดิบที่ซื้อจากแหล่งผลิตภายนอกชุมชน ได้แก่ ดินไทยและดินญี่ปุ่น ซึ่งสั่งซื้อมาจากกรุงเทพฯ และจังหวัดเชียงราย

10. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมสาขาเครื่องเงิน

หัตถกรรมเครื่องเงินเป็นงานหัตถกรรมท้องถิ่นจังหวัดเชียงใหม่ ที่มีประวัติความเป็นมา ยาวนาน คล้ายงานเครื่องเงิน งานโลหะ และงานกระดาษ จากการศึกษา สรุปได้ คือ

10.1 หัตถกรรมเครื่องเงิน

ประวัติความเป็นมาของงานเครื่องเงิน มีจุดกำเนิดมาจากจีน และมีการขยายตัวของ เครื่องเงินลงมาทางตอนใต้ และตะวันออกของจีน ทั่วประเทศต่าง ๆ ในแถบเอเชีย โดยมีการถ่ายทอด กรรมวิธีเทคนิคการทำเครื่องเงินลักษณะต่าง ๆ ในแต่ละช่วงเวลาของประวัติศาสตร์ งานเครื่องเงิน ล้านน่านั้นผู้ผลิตงานเครื่องเงินเป็นชุมชนที่สืบเชื้อสายมาจากชาวไทยเงินที่ถูกกวาดต้อนมาจาก เมืองเชียงตุงในสมัยพระเจ้ากาวิละ

10.2 รูปแบบและลวดลาย

จังหวัดเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการผลิตงานเครื่องเงิน บริเวณชุมชนวัดนันทาราม ตำบลหายยา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และบริเวณถนนเชียงใหม่ – สันกำแพง การเขียนลาย เครื่องเงินมีเทคนิคการเขียนลายอยู่ 4 แบบ ได้แก่ 1) ลายรดน้ำ เป็นชื่อเรียกงานประณีตศิลป์ แขนงหนึ่งของหัตถศิลป์ไทยมีต้นแบบมาจากกรุงสุโขทัย ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากประเทศจีน มีลักษณะ คือ การปิดทองคำเปลวบนพื้นรักจากนั้นจึงเอาน้ำรดให้เกิดลวดลายในชั้นตอนสุดท้าย 2) ลายขุด คือ การใช้เครื่องมือเฉพาะ (เหล็กแหลม) ในการขุดยารักที่ลงเป็นพื้นไว้ให้เป็นลวดลาย แบบต่าง ๆ ตามต้องการ ถือเป็นเครื่องเงินลายขุดเอกลักษณ์เฉพาะของล้านนา 3) ลายเขียนสี คือ การวาด เขียน ลงบนพื้นผิวให้เป็นลวดลายต่าง ๆ ตามต้องการ และ 4) ลายเปลือกไข่ นำเปลือกไข่ไก่ เปลือกไข่เป็ดหรือเปลือกไข่นกกระทามาเปะติดเป็นลวดลายและรูปร่างที่สวยงามบนชิ้นงาน โดยเน้นความงามที่แปลกตาของลายแตกเปลือกไข่ ลักษณะของผลิตภัณฑ์จะขึ้นอยู่กับการนำไปใช้ ส่วนใหญ่ผลิตภัณฑ์เครื่องเงินของจังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ พาน ชัน กล่องและหีบใส่ของ เป็นต้น ลักษณะดังภาพ

ภาพที่ 6.64 ผลิตภัณฑ์เครื่องเงินแบบรายรดน้ำ และเครื่องเงินลายขุด

ภาพที่ 6.65 ผลิตภัณฑ์เครื่องเงินแบบเขียนลาย และเครื่องเงินลายเปลือกไข่

ลายลายที่ปรากฏ แบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ แบบที่หนึ่ง ลวดลายจากธรรมชาติ เช่น สัตว์ ต้นไม้ ใบไม้ ทิวทัศน์ เป็นต้น แบบที่สอง ลวดลายประดิษฐ์ เป็นลวดลายที่ถูกดัดแปลงจากธรรมชาติ และสร้างสรรค์ให้เป็นลวดลายแปลกตาแบบต่าง ๆ เช่น ลายกนกล้านนา ซึ่งพบได้ทั่วไปบนเครื่องเงินของจังหวัดเชียงใหม่ มีลักษณะเป็นดอกไม้ มากกว่าที่จะเป็นเปลวแบบกนกภาคกลาง และภาคอื่น ๆ และรูปเรขาคณิต เป็นต้น

10.3 วิธีการผลิต

ขั้นตอนในการผลิตเครื่องเงิน โดยสรุป มีดังนี้ การขึ้นโครงเครื่องเงิน ให้เป็นรูปร่างตามแบบที่ต้องการ จากนั้น คือ การลงรัก แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ปรังพื้นผิว หรืออุดแนวสานให้เรียบด้วยสมุกอุดเนื้อไม้หรือสมุกยาร่อง (สมุกหยาบ, สมุกละเอียด) สอง ขั้นตอนการทาร์ก หรือเคลือบยางรักมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มความแข็งแรงให้กับโครงเครื่องเงินและปิดพื้นผิวให้เรียบและเป็นมันเงางาม แบ่งเป็น การทาร์กชั้นแรก การทาร์กชั้นกลาง การทาร์กชั้นสุดท้าย การตกแต่งในชั้นสุดท้าย (การตกแต่งลวดลายลงบนเครื่องเงิน) ตามความต้องการ

การขึ้นโครง

การลงรักที่ละเอียด

การเขียนลาย

ภาพที่ 6.66 ขั้นตอนการทำผลิตภัณฑ์เครื่องเงิน

10.4 วัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์และกรรมวิธีการผลิตงานเครื่องเงิน ประกอบไปด้วย 2 ส่วน ได้แก่ 1) ยางรัก ซึ่งชาวล้านนา และผู้ประกอบการในปัจจุบันได้ขงมาจากต้นรักใหญ่ 2) วัสดุทำโครงเครื่องเงิน ได้แก่ ไม้ไผ่เสียะ ไม้มะม่วงและไม้ฉำฉา ได้มาจากท้องถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่

